

अध्याय एक शोधपरिचय

१.१ पृष्ठभूमि

भाषा मानिसको विचार विनिमय गर्ने महत्त्वपूर्ण माध्यम हो । यसका माध्यमबाट संसारभरका मानिसले एक अर्काका विचारलाई सहज किसिमले बुझ्दछन् । भाषाका माध्यमबाट नै मानिस वा प्राणीहरूले एकआपसमा सम्बन्ध कायम गरी शिष्टाचार दर्शाउने कार्य गर्दछ । बान्तवा भाषा किरात (राई) समुदाय भित्र पर्ने एक भिन्न भाषा हो । बान्तवा भाषी वक्ताहरूले आफ्ना व्यवहार सञ्चालन तथा सूचना आदान प्रदान गर्नका निमित्त प्रयोग गर्ने जनजिब्रोको बोली नै बान्तवा भाषा हो । बान्तवा भाषालाई जनजिब्रोको बोलीमा 'बान्तावा', 'बुन्तावा' पनि भनिन्छ । नेपालमा रहेका विभिन्न जातजातिहरूमध्ये किरात राई समुदायभित्रको बान्तवा भाषा पनि चर्चित भाषा हो । संसारका भाषा परिवारमध्ये नेपालमा भारोपेली, भोटबर्मेली, आग्नेली र द्रविडेली गरी जम्मा चार भाषा परिवारका भाषाहरू बोलिन्छन् । नेपालमा भोटबर्मेली भाषा परिवारको मात्र ५८ भन्दा बढी भाषा रहेका छन् । भोटबर्मेली भाषा परिवार भित्रको एक भाषा राई भाषा पनि हो । नेपालमा बोलिने अनेकौं भाषाहरूमध्ये राई समूहको भाषा पनि उल्लेखनीय छ । राई भाषाभित्र पनि २८ भन्दा बढी मातृभाषा रहेको पाइन्छ ।

बान्तवा शब्दको निर्माण 'बोन्' र 'तावा' मिलेर बनेको हो । बोन्को अर्थ 'पानीको मुहान' र तावाको अर्थ 'अतिथि' भन्ने बुझिन्छ । यसरी पानीको मुहान हिमालको फेदमा भई आएका अतिथिहरूले बोल्ने भाषा नै मानिसहरूको जनजिब्रोमा बान्तवा भाषा भन्न थालियो । किरातहरूको पुर्खा खम्बुलाई मानिने गरिएको छ । बराह क्षेत्र र त्यस आसपासका नदीहरू सुनकोशी, दुधकोशी र अरूण नदी वरीपरि उनीहरूको उद्गम स्थलको रूपमा लिइएको छ । बान्तवा भाषा प्राचीन काल देखि नै प्रयोग हुँदै आएको अनुमान गर्न सकिन्छ । बान्तवा भाषालाई बुझाउन 'किरावा यड' राई भाषा जस्ता शब्द प्रयोग हुँदै आएको पाइन्छ ।

वि.सं. २०५८ सालको राष्ट्रिय जनगणना केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग अनुसार नेपालमा कूल राईहरू जनसङ्ख्या ६ लाख २५ हजार २ सय ५१ जना रहेका छन् । जसमा बान्तवा

भाषी राई ३ लाख ७१ हजार ५६ जना अर्थात् कूल राईहरूमध्ये ५८.४२ प्रतिशत यो भाषा बोल्ने राईहरू छन् । त्यसै गरी २०६८ सालको जनगणना प्रतिवेदनलाई आधार मान्ने हो भने बान्तवा मातृभाषी वक्ताहरूको जनसंख्या १३२५८३ अर्थात् ०.५०१ प्रतिशत रहेको छ । (केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग २०६८:१६४) । नेपाल बाहेक भारतको सिक्किम, दार्जिलिङ, कालेबुङ जस्ता ठाउँहरूमा पनि बान्तवा भाषीहरू बसोबास गर्दै आएका छन् । नेपालमा बोलिने मातृभाषीहरूमध्ये अधिक बोलिने हिसाबले ९ औँ स्थानमा बान्तवा भाषा पर्न जान्छ । जुन कूल मातृभाषीमध्ये १.६३ प्रतिशत हो । नेपालको संविधान २०७२ को भाग १ को धारा ६ ले नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरूलाई राष्ट्रभाषाको मान्यता प्रदान गरेको छ । तसर्थ बान्तवा भाषा पनि यो मुलुकको राष्ट्र भाषा हो ।

नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरू राष्ट्र भाषा हुन् । नेपालको जनगणना २०६८ अनुसार नेपालमा १२३ भाषा प्रयोग आएका पाइन्छ । (राष्ट्रिय जनगणना प्रतिवेदन २०६८:४) । यी मध्ये अधिकांश भाषाहरूको कथ्य रूपमा जीवित रहे तापनि लेख्य रूप भने पाइदैन । लेख्य लिपि नभएका भाषाभाषीहरूले देवनागरी लिपिलाई प्रयोग प्रचलनमा ल्याएको पाइन्छ । किरात राई बान्तवा भाषालाई मातृभाषाको रूपमा प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । बान्तवा भाषा एक भएपनि यसको तिन भाषिकाहरू रहेका छन् । जसमा हतुवाली, आम्चोके, दिल्याली भाषिका रहेका छन् । किरात (राई) समुदायको एकमात्र समग्र लिपि भनेर सिरीजङगा लिपिलाई नै मान्ने गरेको पाइन्छ । हाल यो लिपि प्रयोग प्रचलनमा छ । यस आधारलाई हेर्दा बान्तवा भाषाको छुट्टै लिपि भने निर्धारण गरिएको छैन त्यसकारण बान्तवा भाषीहरूको आफ्नै मौलिक रीतिरिवाज, चालचलन, धर्म, संस्कार रहेको पाइन्छ । सामाजिक, सांस्कृतिक, परम्परागत अस्तित्वले भरिपूर्ण जातिको रूपमा बान्तवा भाषालाई लिन सकिन्छ । बान्तवा (राई) हरूको मूल थलो भनेको नेपालको पूर्वी पहाडी जिल्लाहरू नै हुन् । जसमध्ये पनि बान्तवा भाषाको बाहुल्यको रूपमा भोजपुर जिल्लालाई लिन सकिन्छ । विशेष गरी भोजपुर, खोटाङ, उदयपुर, सोलुखुम्बु, ओखलढुङ्गा, इलाम, धनकुटा, भ्रुपा, मोरङमा बान्तवा भाषीको बसोबास रहेको पाइन्छ ।

त्यस्तै नेपाल लगाएत अन्य स्थान भारत, हङ्कङ, भुटान, थाइल्यान्ड लगायतका विश्वका विभिन्न देशहरूमा बान्तवा भाषीको बसोबास रहेको छ । वि.सं. २०४६ सालको राजनीतिक परिवर्तन पछि नेपालमा मातृभाषा पठनपाठन गर्न पाइने सरकारी नीति बन्यो ।

जसअनुसार राई बान्तवा भाषी राईहरूको बसोवास भएका केही पूर्वी जिल्लाका प्राथमिक विद्यालयहरूमा उक्त पुस्तक लागू गरिए तापनि पाठ्यपुस्तक तथा दक्ष शिक्षकको अभावमा त्यस पुस्तकको नियमित पढाई हुन सकिरहेको छैन । संसारबाट दिनहुँ भाषाहरू लोप भइरहेको अवस्थामा बान्तवा भाषा अरु नेपाली मातृभाषाहरू भन्दा सुरक्षित रहेको पाइन्छ । यस भाषाको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नमा उल्लेखनीय कार्यहरू भएको पाइन्छ । व्यक्तिगत तथा संस्थागत रूपमा यस भाषाको विकासको प्रयास भइरहेको पाइन्छ । यस्तै विदेशी भाषाविद्हरूले पनि बान्तवा भाषामा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँदै आइरहेका छन् ।

१.२ समस्याकथन

अनुसन्धानका निम्ति छनोट गरिएको शोध शीर्षकअन्तर्गत रही समस्याहरू, प्रश्नहरू र तिनका सम्भावित समाधान वा उत्तरहरू नै समस्याकथन हो । शोधकार्यका लागि समस्याकथन महत्त्वपूर्ण मानिन्छ, किनभने समस्या स्पष्ट तवरले पहिचान हुन सकेन भने अनुसन्धानको वास्तविक गन्तव्य परिभाषित हुन सक्दैन र अनुसन्धान पनि निष्कर्षहीन एवम् उपलब्धिविहीन बन्न पुग्छ । समस्याकथन शोधको महत्त्वपूर्ण अङ्ग हो र सम्पूर्ण शोधकार्य समस्यामै केन्द्रित भई त्यसको समाधानतिर लक्षित हुनुपर्दछ ।

बान्तवा भाषाको बारेमा गहन अध्ययन तथा अनुसन्धान भएको पाइँदैन । त्यसैले यस भाषामा समस्या देखिनु स्वाभाविक नै मानिन्छ । हाल बान्तवा भाषामा साहित्यिक पत्रिकाहरू प्रकाशित भए तापनि भाषा आफैँमा नीपूर्ण नभएर अन्य भाषाबाट शब्दहरू लिएर समेत काम चलाउनुपर्ने बाध्यता रहेको छ । सरकारी कामकाजमा नेपाली भाषालाई मात्र प्राथमिकता दिनु, अङ्ग्रेजी भाषाको प्रभावका कारणले गर्दा यस भाषाको अपक्षय हुँदै जानु र वक्ताहरूको सङ्ख्या घट्दै जानु समस्याको विषय हो । वास्तवमा भाषा भाषिकाको समष्टिगत रूप हो । त्यसैले बान्तवा राई भाषा र त्यस भाषाका व्याकरणिक कोटिको खोज तथा अनुसन्धान गर्नु नितान्त आवश्यक देखिन्छ । प्रस्तुत शोध समस्यालाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- (क) बान्तवा राई भाषाका स्वरूप तथा विशेषताहरू कस्ता रहेका छन् ?
- (ख) बान्तवा भाषामा के कस्ता व्याकरणिक व्यवस्था रहेका छन् ?
- (ग) बान्तवा भाषाका मौलिक शब्दहरूलाई कसरी सङ्कलन गर्न सकिन्छ ?

१.३ अध्ययनका उद्देश्य

कुनै पनि कार्य गर्नुअघि उद्देश्य निश्चित गर्नु आवश्यक हुन्छ । उद्देश्य बिना कुनै पनि कार्य सफल हुन सक्दैन । यस शोधकार्यको समस्याकथनमा उठाइएका मूलभूत प्रश्नहरूको समाधान नै उद्देश्यका रूपमा रहेको छ । उद्देश्यले समस्या समाधान गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । अनुसन्धान कार्यलाई पूर्ण रूप दिन उद्देश्यको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ । तसर्थ शोधकार्य गर्नका पछाडि पनि निश्चित उद्देश्यहरू रहेका हुन्छन् । प्रस्तुत शोध कार्य निम्न उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ ।

(क) बान्तवा राई भाषाका स्वरूप तथा विशेषताहरू पत्ता लगाउनु,

(ख) बान्तवा भाषाका व्याकरणिक कोटिको अध्ययन गर्नु,

(ग) बान्तवा भाषाका मौलिक शब्दहरूको सङ्कलन गर्नु ।

१.४ अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता

नेपाल बहुजाति र बहुभाषी देश हो । यहाँ बोलिने सम्पूर्ण भाषाहरू नेपालका राष्ट्रिय सम्पदा हुन् । त्यसैले यो भाषिक सम्पदाको सन्तुलित र समुचित विकास गर्न भाषाको स्तर निर्धारण गर्नु एक महत्त्वपूर्ण कार्य हो । नेपालमा विभिन्न जातजतिको मानिस बसोबास गर्दछन् । यी हरेक जातिका आ-आफ्ना भाषा रहेका हुन्छन् । हरेक भाषाका आ-आफ्ना समुदायसँग सम्बन्धित प्रचलित विश्वास, धारणा आदिलाई व्यक्त गर्ने शब्दभण्डार रहेको पाइन्छ । यिनै कारणले गर्दा विभिन्न भाषिक समुदायका मानिसहरू आ-आफ्ना भाषिक समुदायमा आफ्नो भाषाको प्रयोग गरी सम्प्रेषण गर्दछन् । राई किरात समुदायभित्रको मातृभाषी बान्तवा भाषा पनि एक रहेको छ ।

नेपालमा विभिन्न भाषा परिवारमध्ये भोटबर्मेली भाषा परिवार अन्तर्गत बान्तवा राई भाषा पर्दछ । नेपालमा बसोबास गर्ने एक छुट्टै जातीय पहिचान भएको बान्तवा राई जातिले बोल्ने बान्तवा भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन, अनुसन्धान गर्दा सो भाषालाई शुद्धरूपमा बोल्न र लेख्नलाई सहयोग पुऱ्याउँछ । बान्तवा भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन गर्दा भाषाको संरक्षण सम्बर्द्धन साथै भाषावैज्ञानिक र मानक रूप प्रदान गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । यी माथिका कुराहरूका आधारमा यस अध्ययनको महत्त्व निम्नानुसार रहनेछन् :

- (क) प्रस्तुत शोधकार्य विशेषतः शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित बालबालिकाहरूलाई मातृभाषाको माध्यमबाट स्थानीय स्तरमा शिक्षाको अवसरलाई सुनिश्चित गर्ने उपायहरूको खोजी गर्न,
- (ख) बान्तवा राई भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययनले अन्य मातृभाषाको पनि व्याकरणिक कोटिको अध्ययन अनुसन्धान गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ,
- (ग) नेपालमा बोलिने सम्पूर्ण बान्तवा भाषीहरूको तथ्याङ्क पत्ता लगाउन सहयोग पुऱ्याउँछ,
- (घ) बान्तवा भाषाको व्याकरणलाई अझ मानक रूप प्रदान गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ,
- (ङ) बान्तवा भाषाको संरक्षण र लोक संस्कृतिको जगेर्ना गर्न,
- (च) शैक्षिक तथा सञ्चारका क्षेत्रमा उपयोग गर्न,
- (छ) मातृभाषालाई सुरक्षित गर्न स्थानीय समुदयालाई मातृभाषाको माध्यमबाट अगाडि बढाउन,
- (ज) प्राथमिक तहमा मातृभाषामा शिक्षा दिन,
- (झ) शिक्षाको नीति अनुसार प्राथमिक पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ,
- (ञ) यस शोधपत्रको माध्यमबाट बान्तवा भाषाको सामान्य परिचय, उत्पति, बसोबास क्षेत्र, भाषिका भाषिक वक्ताहरूको संख्या साथै बान्तवा भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ,
- (ट) समाजमा भएका विभिन्न मूल्यमान्यता, रीतिरिवाज साथै अमूल्य निधिलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा परिचित गराउन ।

माथि दिएको बुँदाहरूबाट के स्पष्ट हुन्छ भने बान्तवा भाषी वक्ताहरूले आफ्नो भाषा संस्कृतिलाई सम्बर्द्धन गर्न, बचाउ गर्न जरुरी देखिन्छ । शिक्षा सञ्चार लगायत विभिन्न क्षेत्रमा आफ्नो मातृभाषाको संरक्षण र उपयोग गर्न राष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा परिचित गराउनु आजको आवश्यकता रहेको छ । साथै बान्तवा भाषासँग सम्बन्धित भएर अध्ययन अनुसन्धान गर्ने सम्पूर्ण अध्येताहरूलाई दिशानिर्देश गर्नु पनि यस अध्ययनको औचित्य रहेको छ ।

१.५ अध्ययनको परिसीमा

शोधलाई व्यवस्थित किसिमले अगाडि बढाउन कुनै पनि शोधको क्षेत्र र सीमा प्रष्ट हुन आवश्यक पर्दछ । अनुसन्धानको क्षेत्र, परिवेश तथा विषय अत्यन्त विस्तृत व्यापक हुन्छ । त्यसैले अध्ययनले सम्पूर्ण पक्षलाई समेट्न नसक्ने हुनाले निश्चित क्षेत्रमा सीमाङ्कन गरिनु आवश्यक हुन्छ । निर्धारित शीर्षकअन्तर्गत कुन-कुन पक्षको अध्ययन गर्ने हो सोको किटानी गर्नुलाई शोधकार्यको परिसीमा वा सीमाङ्कन भनिन्छ । यसले शोधकार्यलाई निश्चित लक्ष्यमा पुऱ्याउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । फलस्वरूप शोधअध्ययनलाई समयमा नै सम्पन्न गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत शोधलाई निम्नानुसार सीमाङ्कन गरिएको छ :

- (क) प्रस्तुत शोधकार्य कोशी अञ्चल अन्तर्गत भोजपुर जिल्लाको आमचोक गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने बान्तवा राई मातृभाषी वक्ताहरूमा सीमित रहेको छ ।
- (ख) प्रस्तुत शोधकार्य बान्तवा भाषाको विशेषताहरूको पहिचान गर्नमा सीमित रहेको छ ।
- (ग) प्रस्तुत शोधकार्य बान्तवा राई भाषाको व्याकरणिक कोटि (लिङ्ग, बचन, पुरूष, आदर, काल, भाव, पक्ष, ध्रुवीयता) को अध्ययनमा सीमित रहेको छ ।
- (घ) प्रस्तुत शोधकार्य बान्तवा राई भाषाको १६० मौलिक शब्दहरूको सङ्कलनमा सीमित रहेको छ ।

१.६ शोधपत्रको रूपरेखा

शोधकार्यको स्वरूपलाई सुव्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गर्नका लागि शोधपत्रको रूपरेखा आवश्यक पर्दछ । जसअनुसार प्रस्तुत शोधलाई विभिन्न परिच्छेदमा अध्याय र त्यसअन्तर्गत शीर्षक, उपशीर्षकमा विभाजन गरिएको छ । शोधप्रस्ताव तयार गर्दा नै पूर्वानुमानका आधारमा मुख्य-मुख्य परिच्छेद र शीर्षकहरू उल्लेख गरी शोधपत्रको रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । प्रस्तुत शोधपत्रको रूपरेखा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

अध्याय एक : शोध परिचय

प्रस्तुत शोधपत्रको पहिलो अध्यायमा शोधसँग सम्बन्धित पृष्ठभूमि, समस्याकथन, अध्ययनको उद्देश्य, अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता, अध्ययनको परिसीमा र शोधपत्रको रूपरेखा जस्ता शीर्षकहरू समावेश गरिएको छ ।

अध्याय दुई : पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक अवधारणा

अध्याय दुईमा यस शोध अध्ययनसँग सम्बन्धित गरिएको पूर्वकार्यको समीक्षा, पूर्वकार्य पुनरावलोकनको महत्त्व र सैद्धान्तिक प्ररूप समावेश गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय तिन : अध्ययन विधि र प्रक्रिया

प्रस्तुत अध्ययन सम्पन्न गर्न अध्ययन विधि, सामग्री सङ्कलन विधि, सामग्रीका स्रोत, नमुना अध्ययन क्षेत्र र अध्ययन प्रक्रिया जस्ता शीर्षकहरू रहेको छ ।

अध्याय चार : व्याख्या तथा विश्लेषण

यस अध्यायमा व्याकरणको परिचय, बान्तवा राई भाषाको व्याकरणिक कोटि (लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भाव र ध्रुवीयता) को अध्ययन गरिएको छ ।

अध्याय पाँच : बान्तवा भाषाका मौलिक शब्दहरूको सङ्कलन

यस पाँचौ अध्यायमा बान्तवा भाषाका साइनोसँग सम्बन्धित शब्दावलीहरू, पन्छीसँग सम्बन्धित शब्दावलीहरू, शरीरका अङ्गसम्बन्धी शब्दावलीहरू, जनावारसम्बन्धी शब्दावलीहरू, तरकारी, फलफूल र अन्नपातसम्बन्धी शब्दावलीहरू, भाँडाकुडाँसम्बन्धी शब्दावलीहरू, तरल पदार्थसम्बन्धी शब्दावलीहरू, कीराफट्याङ्ग्रा सम्बन्धी शब्दावलीहरू, बोट विरुवासम्बन्धी शब्दावलीहरू, यन्त्र, हातहतियार तथा कृषिका उपकरणसम्बन्धी शब्दावलीहरू, घर भवन सम्बन्धी शब्दावलीहरू, कपडासम्बन्धी शब्दावलीहरू, विशेषण जनाउने शब्दावलीहरू र गतिमूलक शब्दसम्बन्धी शब्दावलीहरू रहेको छ ।

अध्याय छ : सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

प्रस्तुत अध्ययनको छैटौ अध्यायमा अध्ययनको सारांश, अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्ष र अध्ययनको उपयोगिता प्रस्तुत गरिएको छ ।

अन्तमा सन्दर्भसूची, परिशिष्ट र व्यक्तिवृत समावेश गरी शोधलाई अन्तिम रूप दिएको छ ।

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक प्रारूप

२.१ पूर्वकार्यको पुनरावलोकन

अनुसन्धान गर्नुभन्दा पहिले सम्बन्धित विषयमा लेखिएको ग्रन्थ अनुसन्धान पत्रपत्रिका तथा अन्य श्रव्यदृश्य सामग्री पढेर, सुनेर अध्ययन मनन गरेर र तिनको संक्षिप्त टिप्पणीमूलक समीक्षा गर्नु नै पूर्वकार्यको पुनरावलोकन हो । भाषा सम्बन्धी पूर्ण अध्ययनहरू के कति भएका छन् खोजी गरी विविध जानकारी प्राप्त गर्नु शोधकार्यलाई व्यवस्थित बनाउनु हो । नेपालमा बोलिने पाँच भाषा परिवारमध्ये भोटवर्मेली भाषा परिवारभित्र बान्तवा राई भाषा पर्दछ ।

बान्तवा राई भाषाको अध्ययनको क्रम जारी रहेकाले यस भाषाको अध्ययनलाई क्रमबद्ध, उपयोगी र व्याकरणिक दृष्टिले व्यवस्थित बनाउन सहयोग पुऱ्याउने छ भन्ने उद्देश्यले अन्य आवश्यक पुस्तक र शोधकार्यको समीक्षा निम्नानुसार गरिएकोछ :

२.१.१ पुस्तक पुनरावलोकन

नेपाल विविध भाषाभाषी भएको देश हो । यहाँ बोलिने सम्पूर्ण भाषाहरू नेपालका राष्ट्रिय सम्पदा हुन् । त्यही सम्पदा मध्ये बान्तवा राई भाषालाई पनि एक सम्पदाको रूपमा लिन सकिन्छ । बान्तवा राई भाषाको अध्ययनलाई उपयोगी बनाउन विभिन्न भाषाविज्ञानका पुस्तक, अनुसन्धानात्मक पुस्तक व्याकरणात्मक पुस्तक, साम्पाड राई, चाम्लिड राईका पुस्तकहरूलाई पूर्वकार्यको समीक्षाको आधार बनाउन सकिन्छ । प्रस्तुत पुस्तकहरूको समीक्षा निम्नानुसार गरिएको छ :

राई (२०६७) द्वारा 'बान्तवा व्याकरण' शीषकको पुस्तक लेखिएको छ । उक्त पुस्तकमा व्याकरणका सम्पूर्ण अङ्गहरू समेट्ने र बान्तवा व्याकरणलाई भाषावैज्ञानिक दृष्टिकोणबाट प्रस्तुत गर्ने जमर्को पनि गरिएको छ । बान्तवा भाषामा ७ ओटा स्वर वर्णहरू र ३० ओटा व्यञ्जन वर्णहरू गरी जम्मा ३७ ओटा वर्णहरू उल्लेख गरिएको छ । बान्तवा राई भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन शीर्षकमा शोध गर्दा उक्त ग्रन्थ सैद्धान्तिक दृष्टिले महत्त्वपूर्ण देखिन्छ ।

न्यौपाने र अन्य (२०६७) द्वारा 'सामान्य भाषाविज्ञान' नामक पुस्तक प्रकाशन गरिएको छ । उक्त पुस्तकमा भाषालाई मानवीय उच्चारण अवयवद्वारा उच्चारित हुने, यादृच्छिक हुने, वाक्प्रतीकात्मक हुने तथा व्यवस्थामा बाँधिने र विचार विनिमयको साधनका रूपमा प्रयोग हुने वस्तुका रूपमा चिनिएको छ । यसमा भाषाका विशेषताहरू, भाषाविज्ञानका क्षेत्रहरू, भाषाविज्ञानका शाखाहरूको विस्तृत अध्ययन गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तकले बान्तवा राई भाषाको अध्ययन गर्ने क्रममा सैद्धान्तिक आधार प्राप्त हुने देखिन्छ ।

राई (२०६९) द्वारा 'बान्तवा सचित्र शब्दसङ्ग्रह' तयार पारिएको छ । बान्तवा भाषा तथा लिपिलाई जिवित राख्ने उद्देश्यले उक्त बान्तवा सचित्र शब्दसङ्ग्रहले बान्तवा भाषामा प्रयोग हुने बान्तवा शब्दको नेपाली, बान्तवा र अङ्ग्रेजी भाषीले समेत यस शब्दहरूको व्यवहार गर्न सक्ने अवस्था भएको देखिन्छ । यस शब्दसङ्ग्रहले बान्तवा भाषाको सम्पूर्ण शब्दहरू र तिनका अर्थहरूलाई शब्दसङ्ग्रहमा उतार्न नसके पनि बान्तवा समुदायका सामान्य व्यवहारमा प्रयोग हुने शब्दहरू धेरै मात्रामा सङ्कलित गरेको छ । बान्तवा भाषाका विषयमा अध्ययन र अनुसन्धानका क्षेत्रमा भएका प्रभावकारी कदम र महत्त्वपूर्ण कृति पनि यसैलाई मान्नुपर्ने देखिन्छ । तसर्थ प्रस्तुत शोधकार्यको लागि यो ग्रन्थबाट नयाँ तथ्य सूचना प्राप्त हुने ।

बराल र एटम, (२०६६) द्वारा 'माध्यामिक नेपाली व्याकरण अभिव्यक्ति र अभ्यास' पुस्तकमा व्याकरणको परिचय, व्याकरणिक कोटिहरू लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, भाव, (सामान्यार्थक, आज्ञार्थक, इच्छार्थक, सम्भावनार्थक, सङ्केतार्थक) पक्ष, आदरार्थी आदि व्याकरणका विभिन्न पक्षहरू समावेश गरिएको छ । उक्त पुस्तकमा व्याकरणका सम्पूर्ण पक्षहरू समेटेकाले बान्तवा राई भाषाका व्याकरणलाई पनि भाषावैज्ञानिक दृष्टिकोणबाट प्रस्तुत गर्नका लागि यो पुस्तकबाट सैद्धान्तिक आधार प्राप्त हुने देखिन्छ ।

२.१.२ शोधपत्रको पुनरावलोकन

प्रस्तुत शोधकार्यको पूर्वकार्यका रूपमा विभिन्न भाषालाई आधार बनाएर गरिएका शोधहरूलाई लिन सकिन्छ । त्यसैले बान्तवा राई भाषाको अध्ययनका निमित्त पनि विभिन्न शोधकार्यको समीक्षा निम्नानुसार गरिएकोछ :

उप्रेती, (२०५५) द्वारा 'नेपाली र राजवंशी भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा आधारित भई शोधकार्य गरेको पाइन्छ । प्रस्तुत शोधले राजवंशी भाषाको सामान्य परिचय दिने, कारक, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भाव, र वाच्य जस्ता विभिन्न व्याकरणिक कोटिका आधारमा नेपाली भाषासँग राजवंशी भाषाको तुलना गर्ने उद्देश्य राखेको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा सर्वेक्षणात्मक विधि र पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरी अध्ययन गरेको पाइन्छ । यस अध्ययनमा व्याकरणिक कोटिहरू दुवै भाषामा समान किसिमका भए तापनि प्रयोगात्मक रूपमा भिन्नता रहेको निष्कर्ष निकालिएकोले उक्त शोध सन्दर्भाङ्कन गर्न उपयोगी रहेको पाइन्छ ।

जोशी, (२०५७) द्वारा 'डोटेली भाषिका र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा आधारित शोध कार्य गरेका छन् । यस अध्ययनले डोटेली भाषिकाका विशेषताहरू पहिल्याउने, डोटेली भाषिका र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिका बिच तुलनात्मक अध्ययन गर्ने उद्देश्य राखेको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा प्राथमिक स्रोतका सामग्री र द्वितीयक स्रोतका विभिन्न अभिलेखहरू, पुस्तकहरूका साथै पुस्तकालयीय विधि प्रयोग गरी अध्ययन गरिएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा नेपाली र डोटेली भाषाका अव्याकरणात्मक कोटिमा केही समानता भए तापनि रूपगत र ध्वन्यात्मक दृष्टिले केही भिन्नता रहेको कारण सैद्धान्तिक आधार प्राप्त हुने देखिन्छ ।

रावल, (२०६२) द्वारा 'चौधबिसे भाषिका र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार गरिएको छ । उक्त अध्ययनको उद्देश्य चौधबिसे भाषिका र नेपाली भाषाका समानता र भिन्नता छुट्याउनु, चौधबिसे भाषिका र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको समानता र असमानता देखाउनु रहेको पाइन्छ । उक्त शोधकार्यमा चौधबिसे भाषिकाका विशेषताहरू पहिल्याउँदै चौधबिसे भाषिका र नेपाली भाषाका प्रचलित शब्दहरूको तुलना गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा जुम्ला जिल्लाको चौधबिसे क्षेत्रमा पर्ने पटमारा र डिल्लीचौर गा.वि.स र आसपासका गा.वि.स. लाई मूल परिधीय क्षेत्र बनाई यसको भाषिकामा रहेका व्याकरणिक कोटिका विशेषतालाई नेपाली भाषासँग तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा चौधबिसे भाषिका र नेपाली भाषासँग धेरै कुरामा मेल खाए तापनि केही आफ्नै भाषिक विशिष्टता रहेको भाषिका हो भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

रौले, (२०६२) द्वारा 'बाजुरेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण' शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । उक्त शोधकार्यको उद्देश्य बाजुरेली भाषिकाको सामान्य परिचय दिनु, यसका विशेषता पहिल्याउनु, बाजुरेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटि बिच व्यतिरेकी विश्लेषण गर्नु रहेको छ । उक्त अध्ययनमा सर्वेक्षण विधि, तुलनात्मक विधि, पुस्तकालयीय विधिका साथै प्राथमिक र द्वितीय सामग्रीको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यस अध्ययनमा बाजुरा जिल्लाको ब्रहमतोला गा.वि.स.लाई अध्ययनको प्रमुख केन्द्रबिन्दु मानी कुलदेवमाण्डौँ, आटिचौर र कैलाश गाविसलाई परिधीय क्षेत्रको रूपमा लिइएको छ । उक्त शोधकार्यमा बाजुरेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषा ध्वन्यात्मक र रूपायात्मक दृष्टिले भिन्न रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

उपाध्याय, (२०६४) द्वारा 'नेपाली भाषा र रूपन्देहीका थारु भाषाको व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा व्यतिरेकी अध्ययन' गरिएको छ । उक्त अध्ययनको उद्देश्य नेपाली भाषा र रूपन्देहीका थारु भाषाको व्याकरणात्मक कोटि (लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव, वाच्य आदि) का आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण गर्नु र नेपाली भाषाको सिकाइमा थारुभाषी वक्तालाई आइपर्ने समस्याहरूको पनि पहिचान गरिएको पाइन्छ ।

राई, (२०६७) द्वारा 'वान्तवा भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको व्यतिरेकी अध्ययन' शीर्षकमा आधारित शोध कार्य गरेको पाइन्छ । यस अध्ययनको उद्देश्य नेपाली भाषा र वान्तवा भाषाका व्याकरणिक कोटि (लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव, वाच्य, अकरण, प्रेरणार्थक आदि) का आधारमा व्यतिरेकी अध्ययन गरेको पाइन्छ । उक्त शोध इलाम जिल्ला अन्तर्गत पर्ने पुनामभुवा गा.वि.स.बसोबास गर्ने वान्तवा राईहरूमा मात्र सीमित गरिएको छ । यस शीर्षकमा कारक-विभक्ति समावेश गरेको पाइदैन । तर पनि अध्ययनको लागि भने सहयोगी भूमिका खेलेको छ । यस शोधमा वान्तवा मातृभाषी वक्ताहरूले आफ्नो मातृभाषाको प्रभावको कारण नेपाली भाषा दोस्रो भाषाको रूपमा सिक्दा त्रुटि गर्ने सम्भावना रहन्छ भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

रोकाया, (२०६६) द्वारा 'बभाडी भाषिका र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । उक्त शोधकार्यमा बभाडी भाषिकाका विशेषताहरू पहिल्याउनु, बभाडी भाषिका र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूकाबिच तुलनात्मक अध्ययन गर्नु जस्ता उद्देश्य राखिएको छ । यस शोधकार्यको

अध्ययन सेती अञ्चल, बझाङी जिल्ला, सैनपसेला, लेकगाउँ, चौधरी, मौलाली व्यासी गा.वि.स.मा सीमित रहेको छ । बझाङी भाषिकाका भेद उपभेदको सामान्य रूपमा जानकारी दिँदै बझाङी भाषिका र नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिहरूमा के कति समानता र भिन्नता छ, भन्ने कुरा थाहा पाउन व्याकरणात्मक तुलनात्मक अध्ययनलाई विभिन्न उदाहरण द्वारा प्रस्तुत गरिएको छ । यसरी बझाङी भाषिका र नेपाली भाषामा खासै अर्थगत भेद नदेखिए तापनि व्याकरणिक कोटि तथा विशेषताहरू द्वारा केही मात्रामा भए पनि तुलनात्मक अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको निष्कर्ष निकाल्दै शोधकार्य तयार गरिएको छ । त्यसैले उक्त शोधकार्यबाट प्रस्तुत शोधमा अध्ययनका दृष्टिले सहयोगी रहेको देखिन्छ ।

बुढा, (२०६८) द्वारा 'डोल्पाली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य तयार गरिएको छ । उक्त शोधकार्यमा डोल्पाली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको विशेषताहरू पहिचान गर्नु, डोल्पाली भाषिका वक्ताहरूले स्तरीय नेपाली भाषाको प्रयोगमा गर्न सक्ने त्रुटिहरूमा सुझाव दिनुजस्ता उद्देश्यहरू राखिएका छन् । यस अध्ययनमा कर्णाली अञ्चलको डोल्पा जिल्ला शोधार्थी स्वयम्को बासस्थान, सर्मी गा.वि.स. मूल केन्द्रविन्दु र रिमी गा.वि.स. का विभिन्न गाउँहरू परिधीय क्षेत्रका रूपमा रहेको र अध्ययन केवल क्षेत्रीय भेदमा सीमित रहेको छ । उक्त अध्ययनमा अध्ययनमा भाषिकाको उच्चारण प्रक्रिया, शब्दरूपायन र कारक विभक्ति प्रयोगको स्थितिलाई स्तरीय नेपाली वर्णसँग तुलनात्मक ढङ्गले प्रस्तुत गरी नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भाषिका डोल्पालीमा आफ्नै छुट्टै विशेषता रहेकोले सैद्धान्तिक आधार प्राप्त हुने देखिन्छ ।

राई, (२०७३) द्वारा 'बान्तवा भाषाको अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य तयार गरिएको छ । उक्त शोधपत्रको उद्देश्य बान्तवा भाषाको भाषीक शब्दवर्गको विश्लेषण गर्नु र बान्तवा भाषामा व्याकरणात्मक कोटिहरूको स्वरूप पहिचान गर्नु रहेको छ । प्रस्तुत शोधपत्रको निर्धारित उद्देश्यहरू पूरा गर्न क्षेत्रीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको छ । यस शोधपत्रमा जनसङ्ख्या क्षेत्र, नमुना छनोट, सामग्री सङ्कलन, विश्लेषण प्रक्रिया र सामग्री सङ्कलन विधि आदि मुख्य मुख्य विषयमा अध्ययन गरिएको पाइन्छ । बान्तवा भाषा र नेपाली भाषामा वर्णगत समानता रहे तापनि बान्तवा भाषामा कण्ठ्य स्पर्श वर्ण पाइनु, बान्तवा भाषामा लिङ्ग भेद नदेखिनु, बान्तवा भाषामा उच्च आदरार्थी क्रियापद शब्द नभएकाले मध्यम आदरार्थीकै प्रयोग गर्नु, बान्तवा भाषामा भाव अभिव्यक्त गर्न आज्ञार्थक, इच्छार्थक,

सम्भावनार्थक, बाध्यात्मक भावहरू पाइने भएकाले नयाँ तथ्य तथा सूचना प्राप्त हुने देखिन्छ ।

राई (२०७३) द्वारा 'बान्तवा भाषा र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य तयार गरिएको छ । उक्त अध्ययन पत्रमा बान्तवा भाषाको संक्षिप्त परिचय दिनु, बान्तवा भाषा र नेपाली भाषामा रहेका व्याकरण व्यवस्थाको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु, तथा बान्तवा भाषाका मौलिक शब्दहरूको सङ्कलन गर्नु जस्ता उद्देश्यहरू उक्त शोधमा निर्धारण गरिएको छ । उक्त शोध भोजपुर जिल्लाको खावा गा.वि.स.लाई मूल अध्ययन क्षेत्र बनाई अध्ययन गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा बान्तवा भाषाको व्याकरण र नेपाली भाषाको व्याकरण व्यवस्थालाई तुलना गरी यी दुई भाषाहरूबीच रहेका समानता र भिन्नतालाई देखाइएको छ । साथै बान्तवा भाषाका आफ्नै मौलिक शब्दहरू रहेको स्पष्ट पारिएकोले उक्त शोधकार्यबाट प्रस्तुत शोधमा अध्ययनका दृष्टिले सहयोगी रहेको पाइन्छ ।

यसरी भाषाहरूको व्याकरण कोटिको तुलनात्मक अध्ययनसँग सम्बन्धित शोधकार्यहरू एक अर्कामा अन्तर सम्बन्धित रहेका देखिन्छन् । उक्त शोधकार्यको समीक्षाले यस अध्ययनलाई व्यवस्थित र नियमित बनाउन सहयोग पुग्नेछ । यसर्थ यस्ता विविध भाषाहरूको व्याकरण कोटिको तुलनात्मक अनुसन्धान भए तापनि प्रस्तुत शोधको शीर्षकमा अनुसन्धान नभएकाले गर्दा बान्तवा राई भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन शीर्षकमा अनुसन्धान गर्नु उपयुक्त र सान्दर्भिक ठानी प्रस्तुत अध्ययनलाई अगाडि बढाइएको छ ।

२.२ पूर्वकार्य पुनरावलोकनको महत्त्व

अनुसन्धान थाल्नुभन्दा पहिले सम्बन्धित विषयमा लेखिएका ग्रन्थ, अनुसन्धान पत्रपत्रिका तथा अन्य श्रव्य-दृश्य सामग्री पढेर सुनेर, मनन गरेर र तिनको सङ्क्षिप्त टिप्पणीमूलक समीक्षा गर्नुलाई पूर्वकार्यको पुनरावलोकन भनिन्छ । अनुसन्धानमा पूर्वकार्यको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । पूर्वकार्यले गर्दा विगतमा घटेका घटनाहरूको जानकारी पाउन सकिन्छ । यसले अनुसन्धानलाई उपलब्धिमूलक बनाउनका साथै आफ्नो गन्तव्य पहिचान गर्ने सहज र सरल बनाउँछ । यो अनुसन्धान लेख्नुभन्दा पहिले गरिन्छ । यसले अनुसन्धानको प्रारम्भदेखि पूर्णतासम्म विविध क्षेत्रमा सहयोग पुऱ्याएको हुन्छ । पूर्वअध्ययनको महत्त्वलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

- । पूर्वअध्ययनले समस्यालाई राम्ररी बुझ्न, विश्लेषण गर्न, शीर्षक चयन गर्न र समीक्षा गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।
- । प्राक्कल्पना निर्माण गर्न, अनुसन्धानका उद्देश्य निर्धारण गर्न र अनुसन्धान पद्धति निकर्योग गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।
- । पूर्वकार्यले गर्दा कुन कुन कुरामा नयाँ नयाँ सैद्धान्तिक धारणा राख्न सकिन्छ भन्ने कुरालाई अगाडि बढाउन मद्दत गर्दछ ।
- । सम्बन्धित विषयको गहिरो ज्ञान हासिल गर्न, अनुसन्धानलाई वैधता र विश्वसनियता बनाउन सहयोग पुऱ्याउँछ ।
- । अनुसन्धानको ढाँचा निर्माण गर्न, शीर्षक चयन गर्न, उपलब्धिमूलक बनाउन साथै भविष्यमा गर्न सकिने अनुसन्धानका क्षेत्रहरू पत्ता लगाउन सहयोग पुऱ्याउँछ ।

२.३ सैद्धान्तिक प्रारूप

२.२.१ भाषाको परिचय

संस्कृतको 'भाष्' धातुबाट भाषा शब्दको निर्माण भएको हो । 'भाष्' धातुको अर्थ 'बोल्नु' वा भन्नु भन्ने हुन्छ । यसमा स्त्रीबोधक 'टाप्' 'आ' प्रत्यय लागेर बनेको 'भाषा' शब्दले बोली भन्ने अर्थ दिएको छ । यस अर्थमा जे बोलिन्छ, त्यो भाषा हो । भाषा विचार आदानप्रदान गर्ने माध्यम हो । भाषाको आर्जन व्यक्तिले समाजबाट गर्छ, र सामाजिक स्थापना र वृद्धि गर्न यसको उपयोग समाजमै गर्छ । भाषा मानव समुदायको अनुभव र अनुभुतिलाई सम्प्रेषण गर्ने एक सशक्त माध्यम हो । भाषाले मानव सभ्यताको इतिहासलाई बचाउँदै निरन्तरता दिन्छ, भने मानवले भाषालाई परिष्कृत, परिमार्जित, र सरलीकृत गर्दै भाषालाई उन्नत र व्यापक बनाउने काम गर्छ । भाषाद्वारा आपसमा आत्मीयता र समझदारी बढाउन मद्दत पुग्ने हुँदा भाषालाई मानव व्यवहारको महत्त्वपूर्ण माध्यमको रूपमा लिएको पाइन्छ । भाषा विचार विनिमयको माध्यम हो तर विचार विनिमयका सबै माध्यमलाई भाषा भनिदैन । आँखा भिम्क्याएर, हातले इसारा गरेर ताली बजाएर गरिने विचार विनिमय भाषा होइन । त्यसैगरी पशुपंक्षीहरूले प्रयोग गर्ने ध्वनि वा आवाजलाई भाषा वैज्ञानिक सन्दर्भमा भाषा भन्न सकिदैन । खासगरी स्वर र ध्वनिहरू स्पष्ट छुट्याउन सकिने गरी मान्छेका उच्चारण अवयवद्वारा उच्चारित आवाजलाई मात्र भाषा भनिन्छ ।

नेपालमा भारोपेली, भोटबर्मेली, द्रविड, आग्नेली, गरी चारवटा भाषा परिवारका भाषाहरू बोलिन्छन् । नेपाली भाषा भारोपेली परिवारअन्तर्गत सतम् वर्गको आर्य ईरानेली

शाखाको संस्कृतबाट अपभ्रंश हुँदै वैदिक, संस्कृत, लौकिक संस्कृतबाट पाली प्राकृत हुँदै अपभ्रंशको रूपमा विकसित भएको छ । विश्वको सबैभन्दा ठूलो भाषिक परिवार भारोपेली भाषा परिवारको भाषा भएकाले यो नेपालमा पनि अग्र स्थानमा रहेको छ तर नेपाली भाषा यस अन्तर्गत पर्ने स्थानीय र क्षेत्रीय भेदहरूको बृहत् रूप हो । नेपालका अन्य भाषाहरूको तुलनामा यसका धेरै स्थानीय भेदहरू भएकाले पनि यसले बृहत् क्षेत्र ओगटेको र जनसम्पर्कको भाषा भएकाले पनि नेपाली भाषालाई नेपालको राष्ट्रभाषाको मान्यता दिइएको छ । संसारका दसवटा भाषा परिवार मध्येका भारोपेली, भोटबर्मेली, अग्नेली, द्रविड र एकल भाषा परिवार गरी पाँच भाषा परिवारका एकसय तेइस भाषाहरू नेपालमा बोलिन्छन् । भोटबर्मेली भाषा परिवार संसारको दोस्रो ठूलो भाषा परिवार हो । यस अन्तर्गत शेर्पा, मगर, गुरुङ, राई, लिम्बू, नेवार, सुनुवार, थकाली प्रमुख रहेका छन् । बान्तवा भाषा पनि भोटबर्मेली भाषा परिवारअन्तर्गतको किरात राई समुदाय भित्रको एक भिन्न भाषा हो । यस भाषाको छुट्टै मौलिक अस्तित्व रहेको भए तापनि यस भाषाको संस्थागत विकास खासै राम्रो भएको पाइँदैन । यस भाषामा विभिन्न किसिमका पाठ्यपुस्तक, पत्रपत्रिका, लेख, रचनाहरू औपचारिक रूपमा प्रकाशित भएको पाइन्छ । बान्तवा भाषा अध्ययनले भाषिक, सांस्कृतिक पक्षलाई संरक्षण सम्बर्द्धन तथा नयाँ पुस्तालाई भाषिक सांस्कृतिक मौलिकता स्थान्तरण गर्न समेत सहयोगी हुने भएकाले यस अध्ययनलाई महत्त्वपूर्ण मानिएको छ ।

२.२.२ बान्तवा भाषाको परिचय

नेपाल एक विविध भाषा, भाषि, धर्म, संस्कृति, जातजाति मौलिक रीतिरिवाजले सम्पन्न राष्ट्र हो । ती विविध भाषा भाषी जातजाति मध्येको छुट्टै अस्तित्व बोकेको किरात राई समुदायभित्रका विभिन्न भाषाहरूमध्ये बान्तवा भाषा पनि एक हो । बान्तवा भाषामा भाषालाई बुझाउन किरावा यङ् (राई भाषा) जस्ता शब्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । बान्तवा भाषा 'बोन' र 'तावा' मिलेर बनेको शब्द हो । यसलाई बोलिचालीमा बोन्तावा, बुन्तवा, बान्ताव, बान्तवा पनि भन्ने गरिन्छ । बान्तवा भाषा बान्तवा राईहरूको मातृभाषा हो । बान्तवा भाषा भित्रपनि हतुवाली, आम्चोके र दिलपाली गरी तीन भाषिकाहरू रहेका छन् । यस भाषालाई पनि भाषा वैज्ञानिक परीक्षणअनुसार ७ वटा स्वरवर्ण र ३० वटा व्यजनवर्णमा विभाजन गरिएको छ । बान्तवा भाषाको लिपि प्राचीनकालमा पहिचान गरिएको भए तापनि प्रयोग प्रचलनमा नआएको कारण बान्तवा राईले देवनागरी लिपिलाई नै आधार बनाएर आफ्ना भाषा र संस्कृतिको बिस्तार गरिरहेको छ ।

नेपाल सरकारद्वारा अनुसूचित ५९ आदिवासी जनजातिहरूमध्येको सूचित बान्तवा जाति पनि पर्दछ । यस बान्तवा जातिको आफ्नै मौलिक परम्परा भूगोल, इतिहास, भाषा, भेषभूषा रहनसहन सामाजिक साँस्कृतिक मान्यताहरू रहेका छन् । बान्तवा भाषीको मुख्य थलो पूर्वी पहाडको भोजपुर जिल्ला हो । विशेषगरी बान्तवा राईहरू पूर्वी पहाडका जिल्लाहरू भोजपुर, खोटाङ, ओखलढुङ्गा, उदयपुर, धनकुटा, भ्र्पा, इलाम, पाँचथर, ताप्लेजुङ लगायतका जिल्लाहरूमा छरिएकै रूपमा बसोबास गर्दछन् । किरात राई समुदायभित्रका विभिन्न भाषाहरू मध्येको बान्तवा भाषा प्रयोग प्रचलनमा कहिलेबाट आयो भन्ने तथ्यगत आधार नभएका कारण यही समयबाट प्रयोग प्रचलनमा आएको हो भनी किटानका साथ भन्न सकिँदैन । प्राचीन समयबाट नै बान्तवा भाषा प्रयोग हुँदै आएको अनुमान भने गर्न सकिन्छ । बान्तवा भाषा प्राचीन कालमा लेख्य लिपि परम्परामा लिपिको रूपमा सीरिजङ्घा लिपि निर्धारण गरिएको भए पनि यो लिपि प्रयोग प्रचलनमा छैन । त्यसकारण बान्तवा भाषीले आफ्ना भाषा साहित्य लेख देवनागरी लिपिमा नै लेख्दै प्रकाशन गर्दै आएका छन् ।

२.२.३ बसोबास क्षेत्र र जनसङ्ख्या

नेपाल एक बहुभाषिक बहुसाँस्कृतिक राष्ट्र हो । नेपालमा बोलिने भारोपेली, भोटबर्मेली, आग्नेली, द्रविड मध्येका भोटबर्मेली भाषा परिवारको भाषाहरूको सङ्ख्या धेरै भए पनि वक्ताहरूको सङ्ख्या भारोपेली भाषा परिवार कै बाहुल्य रहेको पाइन्छ । भोटबर्मेली भाषाअर्न्तगतका विभिन्न भाषाहरूमध्येको किरात राई समुदायभित्र पनि भाषिक बाहुल्य रहेको छ । किरात राई समुदायभित्र पनि भिन्न भिन्न किसिमका २८ वटा भन्दा बढी भाषाहरू पर्दछन् । बान्तवा राईहरूको खास थलो पूर्वी पहाडी जिल्लाहरू रहे तापनि उद्गम थलो यही हो भनेर यकिन रूपमा भन्न सकिने अवस्था भने छैन । जनघनत्वको हिसाबले हेर्दा उर्वर भूमिका रूपमा कोशी अञ्चलको भोजपुर जिल्लालाई लिन सकिन्छ । त्यसै गरी बान्तवा भाषीहरू भोजपुर लगायतका आसपासका खोटाङ, धनकुटा, सोलुखुम्बु, पाँचथर, इलाम, पूर्वी पहाडी जिल्लाका साथै पूर्वी तराईका उदयपुर, सुनसरी, मोरङ, भ्र्पा लगायतका जिल्लाहरूमा बसोबास गर्दै आएको पाइन्छ । बान्तवा राईहरूको बसोबास विशेष गरी पूर्वी पहाडी भू-भागमा रहे तापनि नेपाल लगायत भारतको सिक्किम, दार्जिलिङ, भुटान, हङ्कङ, थाइल्यान्ड लगायतका विश्वका विभिन्न देशहरूमा बान्तवा भाषीहरूको बसोबास रहेको छ ।

वि.सं. २०५८ सालको राष्ट्रिय जनगणनाअनुसार नेपालमा कुल ६,२५,२५१ जना रहेका छन् । जसअनुसार बान्तवा मातृभाषाहरूको सङ्ख्या ३७१०५६ रहेको थियो भने सोही कुल जनसङ्ख्याको १.६३ प्रतिशत रहेको थियो । त्यसैगरी वि.सं. २०६८ सालको जनगणनाअनुसार १३२५८३ रहेको छ भने कुल जनसङ्ख्याको ०.५० प्रतिशत रहेको छ । बान्तवा भाषी राईहरूको बसोबास रहेको ठाउँमा बान्तवा-बान्तवा राईहरू र उनीहरूको परिवार बीच कुराकानी गर्दा उक्त भाषामा नै ९०-९५ प्रतिशत सम्म कुराकानी हुने गरेको पाइएको छ । यतिसम्म कि स-साना बालबालिकाहरू विद्यालय नगए सम्म आफ्नै मातृभाषा (बान्तवा भाषा) बोल्ने र बुझ्ने पछि विद्यालय जान थालेपछि मात्र नेपाली भाषा सिक्ने र पढ्ने गरेको पाइन्छ । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने आमचोक र यसका आसपासका क्षेत्रमा यो भाषाको व्यापक प्रयोग हुने गरेको छ ।

२.३.४ बान्तवा राई भाषाको विशेषता

बान्तवा राई भाषाको विशेष गरी शब्दहरू दुई अक्षरले बनेका हुन्छन् । जस्तै खात्मा, कोक, खान, डावी, चेप्पा, जस्ता शब्दहरूको क्रमशः रुनु, भात, तरकारी, खुकुरी, बोल्नु भन्ने अर्थ लाग्छन् । बान्तवा भाषामा क्रियाविहीन वाक्यहरू पनि हुन्छन् । यी वाक्यहरू पूर्ण वाक्य मानिन्छन् । बान्तवा भाषामा शब्दहरूको निर्माण व्यञ्जन र स्वर वर्ण मिलेर बनेको हुन्छ । बान्तवा भाषामा लिपिको विकास हुन नसके तापनि छुट्टै भाषाको रूपमा विकसित छ । यो भाषामा आदरार्थी शब्द नभएकाले साइनो र नातागोता तथा साना ठूला व्यक्ति अनुसार सम्बोधन गर्ने गरिन्छ । साहित्यिक दृष्टिले समेत विकसित भाषाको रूपमा यस भाषालाई लिन सकिन्छ । बान्तवा राई भाषाका विशेषताहरूलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- १) बान्तवा राई भाषाको शब्दहरू दुई अक्षरले बनेका हुन्छन् ।
- २) यस भाषामा क्रियाविहीन वाक्यहरू पनि हुन्छन् ।
- ३) यस भाषामा लिपिको विकास हुन नसके तापनि छुट्टै भाषाको रूपमा विकसित भएको पाइन्छ ।
- ४) बान्तवा राई भाषा साहित्यिक दृष्टिले विकसित भाषा हो ।

अध्याय तीन

अध्ययनविधि र प्रक्रिया

कुनै पनि अनुसन्धान कार्यलाई व्यवस्थित तवरले विश्लेषण गर्न मापदण्ड चाहिन्छ । यसमा सामग्रीहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । यस्ता सामग्रीहरू शीर्षकसँग मेल खाने खालका हुनुपर्दछ । आफूले गरेका मापदण्ड र सिद्धान्तका आधारमा अध्ययनलाई अगाडि बढाउँदा व्यवस्थित हुनका साथै प्रभावकारी पनि हुन्छ । त्यसैले अनुसन्धानका लागि आवश्यक सामग्रीहरूको स्रोत, सामग्रीहरूको सङ्कलन र त्यसको परिक्षणसम्मको समग्र प्रक्रियालाई शोधविधि भनिन्छ । यस शोधकार्य निम्न प्रक्रिया र विधि अपनाइ सम्पन्न गरिएको छ :

३.१ अध्ययनविधि

उपयुक्त शीर्षकमा शोधकार्यलाई प्रभावकारी रूपले अध्ययन विश्लेषण गरिनु जरुरी हुन्छ । शोधकार्यलाई उद्देश्यानुरूप व्यवस्थित ढङ्गले लक्ष्यसम्म पुऱ्याउनको लागि निर्धारण गरिएको रणनीतिनै अध्ययनविधि हो । यस शोधकार्यलाई मूर्त रूप दिनको लागि सैद्धान्तिक सर्वेक्षण विधि र पुस्तकालयीय अध्ययनको प्रयोग गरेर तथ्याङ्क सङ्कलन गरी सम्पन्न गरिएको छ भने यस अध्ययनलाई पूरा गर्ने क्रममा प्राथमिक र द्वितीयक सामग्रीको प्रयोग गरी सङ्कलित सामग्रीलाई तुलनात्मक अध्ययन पद्धतिद्वारा विश्लेषण गरिएको छ ।

३.२ सामग्री सङ्कलन विधि

कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धानलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाउनका लागि सामग्रीको आवश्यकता पर्दछ । सामग्री सङ्कलन गर्दा शोध शीर्षकसँग मेल खाने खालका हुनुपर्दछ । सामग्री सङ्कलन गर्नका लागि सर्वेक्षण विधि र पुस्तकालयीय अध्ययनको प्रयोग गरी प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

१. बान्तवा मातृभाषीहरूलाई नेपाली भाषामा प्रश्न गरी बान्तवा भाषामा उत्तर भन्न लगाई सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।
२. प्रस्तुत अध्ययनलाई अगाडि बढाउन लिखित अन्तर्वार्ताको माध्यमबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

३. शोधकार्य सम्बन्धमा अनुसन्धान गरिएका पूर्व शोधकार्यको अध्ययन गरी आवश्यक सामग्रीको सहयोग लिइएको छ ।
४. भाषा सम्बन्धी विभिन्न सन्दर्भपुस्तक, व्याकरणका पुस्तक, पाठ्यपुस्तक, पत्रपत्रिका, तथ्याङ्कहरूको अध्ययन, व्याकरणिक कोटि सम्बन्धी विभिन्न पुस्तकहरूको अध्ययन गरी आवश्यक सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।
५. उक्त सम्बन्धित क्षेत्रमा गई नमुना छनोटमा परेका बान्तवा भाषी वक्ताहरूसँग मौलिक शब्दहरू सङ्कलनका लागि प्रश्नोत्तर र छलफल विधिको माध्यमबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

३.३ सामग्रीका स्रोत

शोधलाई पूर्ण वा प्रभावकारी बनाउन सामग्रीले ठूलो भूमिका खेल्दछ । यस्ता सामग्री सम्बन्धित अध्ययनसँग उपयुक्त हुन आवश्यक छ । प्रस्तुत अध्ययनसँग सम्बन्धित सामग्रीहरू निम्न दुई स्रोतबाट सङ्कलन गरी प्रयोगमा ल्याइएको छ ।

(क) प्राथमिक स्रोत

अनुसन्धानकर्ता स्वयम्ले सम्बन्धित क्षेत्रमा गई सामग्री सङ्कलन गरेको सामग्रीलाई प्राथमिक स्रोतबाट सङ्कलित सामग्री भनिन्छ । प्रस्तुत अध्ययन बान्तवा राई भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययनमा आधारित भएकाले सामग्री सङ्कलनका लागि र शोधपत्रलाई विश्वसनीय बनाउनका लागि अध्ययनको मूल केन्द्र आम्चोक गाउँपालिकाका भाषिक वक्ताहरूबाट लिएको अन्तर्वार्ता, लिखित प्रश्नावली र सामान्य अवलोकन नै प्राथमिक स्रोतका रूपमा रहेका छन् भने शोधकर्ता आफू स्वयम् बान्तवा भाषी वक्ता भएकाले स्वयम्बाट पनि सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

(ख) द्वितीयक स्रोत

पहिले नै अन्य अनुसन्धानकर्ता वा संस्थाले सङ्कलन गरी उपयोगमा ल्याई सकेका सामग्रीलाई द्वितीयक सामग्री भनिन्छ । द्वितीयक सामग्रीमा पूर्ववर्ती शोधकर्ताहरूको मिल्दाजुल्दा शोधकार्य, पत्रपत्रिका, अभिलेख, सन्दर्भ पुस्तक, व्याकरणका पुस्तक, तथ्याङ्कहरू, पाठ्यपुस्तक, लेख, शब्दकोश, बान्तवा व्याकरण आदि पर्दछन् । प्रस्तुत

शोधकार्यमा पुस्तकालयीय अध्ययन, पूर्ववर्ती शोधकर्ताहरूको मिल्दाजुल्दा शीर्षक र विषयका शोधपत्रहरूको अध्ययन गरी सङ्कलित सामग्रीहरूलाई पनि आवश्यकताअनुसार उपयोग गरिएको छ ।

३.४ नमुना अध्ययन क्षेत्र

यस अध्ययनमा भोजपुर जिल्लाको आमचोक गाउँपालिकालाई परिधीय क्षेत्र बनाई अध्ययन गरिएको छ । उक्त गाउँपालिकाका सबै बान्तवाभाषी वक्ताहरूको प्रतिनिधित्व हुने गरी जम्मा ६० जना स्थानीय व्यक्तिहरूलाई नमुनाका रूपमा लिई सामग्री सङ्कलन गरेर अध्ययन गरिएको छ ।

३.५ अध्ययन प्रक्रिया

यस 'बान्तवा राई भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन' शीर्षकको शोधकार्य सम्पन्न गर्न सामग्री सङ्कलन विधिको प्रयोग गरिएको छ । सामग्री सङ्कलन विधिका रूपमा प्राथमिक स्रोत र द्वितीयक स्रोतको प्रयोग गरी अध्ययन कार्य पूरा गरिएको छ । अध्ययन प्रक्रियालाई निम्नानुसार अवलम्बन गरिएको छ :

(क) तथ्याङ्क सङ्कलन

प्रस्तुत अध्ययनको लागि शोधकर्ता स्वयम्ले सम्बन्धित क्षेत्रमा गई सामग्री सङ्कलन गरी त्यसलाई अझ शुद्ध तथा स्पष्ट पार्न बान्तवा भाषाका वक्ता र विशेषज्ञहरूसँग रुजु गराइएको छ । साथै पुस्तकालयीय अध्ययनको प्रयोग गरी पुस्तकहरूबाट पनि आवश्यक तथ्यहरू सङ्कलन गरिएको छ ।

(ख) पुस्तकालय अध्ययन

प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि भाषासँग मिल्ने उपयुक्त पुस्तकहरू, शोधपत्रहरू, पत्रपत्रिका जस्ता लेख्य सामग्रीको सङ्कलन गरिएको हुँदा पुस्तकालयीय पद्धतिको अवलम्बन गरिएको छ ।

(ग) क्षेत्रीय सर्वेक्षण विधि

प्रस्तुत शोधकार्यमा भोजपुर जिल्लाको आम्चोक गाउँपालिका भित्र बान्तवा भाषा बोल्ने वक्ताहरूको भाषिक सर्वेक्षण गरिएको छ । अनुसन्धानकर्ता स्वयम् सम्बन्धित क्षेत्रमा गई त्यहाँका स्थानीय वासिन्दाले बोलेका बोलीचाली, रहनसहन, सामाजिक वातावरणको प्रत्यक्ष सर्वेक्षण गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

(घ) तालिकीकरण

सर्वेक्षणबाट सङ्कलन सामग्रीलाई तालिका बनाई त्यसको व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ । जम्मा २६ ओटा तालिका प्रस्तुत गरी त्यसको व्याख्या र विश्लेषण गरी शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

(ङ) तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया

यस अध्ययनका निश्चित उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि बान्तवा राई भाषाको व्याकरणिक कोटिलाई आधार बनाएको छ भने उक्त अध्ययनका क्रममा सैद्धान्तिक आधार प्रयोग गरी विभिन्न पुस्तकहरू पत्रपत्रिका, शोधपत्र, बान्तवा भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणिक व्यावस्थासँग सम्बन्धित पुस्तकहरूलाई लिइएको छ । त्यसका साथै बान्तवा राई भाषाका मुख्य विशेषताहरूलाई पनि उल्लेख गरिएको छ । अध्ययन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन क्षेत्रीय सर्वेक्षण विधि, पुस्तकालयीय अध्ययन, वर्णनात्मक अध्ययन विधिको माध्यमबाट अध्ययन अगाडि बढाइएको छ । त्यसैगरी बान्तवा भाषाका सामान्य भाषिक र शिक्षित भाषिक वक्ताहरू ६० जनालाई छनोट गरी छलफल र अन्तर्वार्ता द्वारा यस अध्ययन कार्यलाई निष्कर्ष दिईएको छ ।

नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययनका आधारमा सम्बन्धित रही बान्तवा भाषाको विभिन्न उदाहरणहरूबाट यस अध्ययनलाई स्पष्ट पारिएको छ । बान्तवा भाषाको १६० वटा मौलिक शब्दहरू सङ्कलन गरी नेपाली भाषामा अर्थ समेत खुलाइएको छ । उल्लिखित कार्यहरूका साथै प्राथमिक र द्वितीय स्रोतका सामग्रीहरूलाई पनि आधार मानी सङ्कलित तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण गरी अन्त्यमा सांरश र निष्कर्ष समेत निकालिएको छ ।

अध्यय चार व्याख्या तथा विश्लेषण

४.१ व्याकरणको परिचय

व्याकरण भनेको भाषाको नियम हो र नियमको अध्ययन गरिने विज्ञान हो । हरेक भाषाको आफ्नै व्याकरण हुन्छ । व्याकरणले भाषाको प्रयोगमा एकरूपता ल्याउने गर्दछ र त्यसका नियमहरूलाई सुत्रबद्ध बनाएर व्याख्या गर्दछ । भाषामा व्याकरणका नियमहरू शब्ददेखि वाक्यसम्म लागू हुन्छन् । व्याकरणले भाषालाई शुद्ध रूपमा बोल्न र लेखनलाई सहयोग पुर्याउँछ किनभने कुनै भाषाको पूर्ण ज्ञानको लागि त्यस भाषाको व्याकरण जान्नु राम्रो हुन्छ । हरेक भाषाको आ-आफ्नै व्याकरण हुन्छ त्यसैले यहाँ बान्तवा भाषाको व्याकरणात्मक कोटिहरू निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

४.२ बान्तवा राई भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययन

४.२.१ लिङ्गका आधारमा बान्तवा राई भाषाको अध्ययन

स्त्री वा पुरुष जाति बुझाउने वा छुट्याउने व्याकरणको चिह्नलाई लिङ्ग भनिन्छ । नेपालीमा पोथी वा स्त्री जातिलाई जनाउने स्त्रीलिङ्ग र भाले वा पुरुष जातिलाई जनाउने पुलिङ्ग गरी दुई किसिमका लिङ्गहरू हुन्छन् । लिङ्गको अभिव्यक्ति नाम, विशेषण र क्रियापदमा हुन्छ । बान्तवा राई भाषामा लिङ्गका आधारमा रूपायन हुने शब्दहरू यस प्रकार छन् ।

४.२.१.१ लिङ्गका आधारमा नाम शब्दको अध्ययन

कुनै व्यक्ति वा वस्तुमा हुने गुण वा भाव बुझाउने शब्दलाई नाम भनिन्छ । नाम शब्द को, के भन्ने प्रश्नको उत्तरका रूपमा आउँछ । को ? दिनेश, माइजू/के ? घर, बान्तवा राई भाषामा नामको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. १

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
बान्तवा	नेपाली	बान्तवा	नेपाली
दिक्कु बाना ।	मामा आउनुभयो ।	दिनि बाना ।	माइजु आउनुभयो ।
पानीवाङ् नुयाङ् ।	क्षेत्री असल छ ।	पानीवाङ्मा नुयाङ् ।	क्षेत्रीनी असल छे ।
दुवाछा छाम लु ।	केटो गीत गाउँछ ।	मेछाछा छाम लु ।	केटी गीत गाउँछे ।
छेत्कुछा खिम खारा ।	भान्जा घर जाऊँ ।	छेत्कुमा खिम खारा ।	भान्जी घर जाउँ ।
निछा बजारा खात ।	भाई बजार जान्छ ।	निछा बजारा खात ।	बहिनी बजार जान्छे ।

माथिको तालिकामा देखाइएअनुसार बान्तवा भाषामा पनि नेपाली भाषामा जस्तै पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग बुझाउने भिन्नाभिन्नै रूपहरू रहेका हुन्छन् । तर बान्तवा भाषामा भने कतिपय अवस्थामा एउटै नामले पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गलाई बुझाएको हुन्छ । जस्तै: निछा-भाई / बहिनी । त्यसै गरी नेपाली भाषाका नाम शब्दलाई जनाउन बान्तवा भाषामा भिन्नै स्वरूपका नाम शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ । जस्तै: काका-बाडा, काकी-छना, क्षेत्री-पानीवाङ, क्षेत्रीनी-पानीमा, भान्जी-छेत्कुमा, भान्जा-छेत्कुछा, केटो-दुवाछा, केटी-मेछाछा आदि । यसरी नेपाली भाषामा जस्तै बान्तवा भाषामा पनि पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग बुझाउने छुट्टै शब्दहरू रहेको पाइन्छ ।

४.२.१.२ लिङ्गका आधारमा विशेषणको अध्ययन

नामको गुण, दोष, सङ्ख्या आदि विशेषता बुझाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ । नामसँग गरिने 'कुन्, कस्तो, कति, कत्रो आदि प्रश्नका उत्तरमा विशेषण आउँछ, बान्तवा राई भाषामा विशेषणको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. २

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
बान्तवा	नेपाली	बान्तवा	नेपाली
मो दुवाछा खान्तुयाङ् ।	त्यो केटो राम्रो छ ।	मो मेछाछा खान्तुयाङ् ।	त्यो केटी राम्री छे ।
चुक्याङ् निछा खावा ।	सानो भाइ रोयो ।	चुक्याङ् निछा खावा ।	सानी बहिनी रोई ।
दिक्कु ओन भान्को मुयाङ् ।	मामा अग्लो हुनुहुन्छ ।	दिनि ओन भान्को मुयाङ् ।	माइजू अग्ली हुनुहुन्छ ।

माथिको तालिकामा देखाएअनुसार बान्तवा भाषामा नेपाली भाषामा जस्तो पुलिङ्ग जनाउने 'ओ' कार स्त्रीलिङ्ग जनाउने 'ई' कारमा बदलिएको पाइँदैन । जस्तै: राम्रो छ- खान्तुयाङ् । राम्री छे- खान्तुयाङ् । त्यसैले बान्तवा भाषामा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग दुवैमा समान विशेषण प्रयोग भएको पाइन्छ । नेपाली भाषामा जस्तो पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग छुट्याउने भिन्नाभिन्नै विशेषण रहेको पाइँदैन ।

४.२.१.३ लिङ्गका आधारमा क्रियापदको अध्ययन

वाक्यमा कर्ताले गरेको काम, घटेको घटना, अवस्था वा स्थिति बुझाउने शब्दलाई क्रियापद भनिन्छ । क्रियापदले वाक्यमा विधेयको काम गर्छ र वाक्यलाई टुङ्ग्याउँछ । लिङ्ग भाषाको प्रकृति अनुसार फरक फरक हुने गर्दछ । बान्तवा राई भाषामा लिङ्गका आधारमा क्रियापदको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. ३

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
बान्तवा	नेपाली	बान्तवा	नेपाली
कोपा ताचिआ ।	बाजे आउनुभयो ।	कोमा ताचिआ ।	बज्यै आउनुभयो ।
कृष्ण कोक चा ।	कृष्ण खाना खान्छ ।	राधा कोक चा ।	राधा खाना खान्छे ।
निछा कितावा खिप ।	भाइ किताव पढ्छ ।	निछा कितावा खिप ।	बहिनी किताव पढ्छे ।

माथिको तालिकाको आधारमा नेपाली भाषामा पुलिङ्गबाट स्त्रीलिङ्ग बनाउँदा क्रियापदको रूपमा परिवर्तन हुने गर्दछ तर बान्तवा भाषामा क्रियापदको रूप परिवर्तन

नभई पहिलेकै अवस्थामा रहन्छ । जस्तै: चा- खान्छ, चा- खान्छे, खिप-पढ्छ, खिप-पढ्छे आदि । लिङ्गमा प्रयोग हुने पुलिङ्ग वा स्त्रीलिङ्ग शब्द बान्तवा भाषामा मौलिक ढङ्गले प्रयोग भएको पाइन्छ । क्रियाका आधारमा लिङ्ग परिवर्तन भएको देखिदैन ।

४.२.२ वचनका आधारमा बान्तवा राई भाषाको अध्ययन

सङ्ख्या बुझाउने व्याकरणको चिह्नलाई वचन भनिन्छ । नेपालीमा एउटालाई बताउन एकवचन र एकभन्दा बढीलाई बताउन बहुवचनको प्रयोग गरिने हुनाले वचन दुई किसिमका हुन्छन् । वचन नेपालीमा जस्तै बान्तवा भाषामा पनि दुई प्रकारका पाइन्छन् । वचनको अभिव्यक्ति नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापदमा हुन्छ । बान्तवा राई भाषामा वचनको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

४.२.२.१ वचनका आधारमा नामको अध्ययन

कुनै व्यक्ति वा वस्तुमा हुने गुण वा भाव बुझाउने शब्दलाई नाम भनिन्छ । नाम शब्द को, के भन्ने प्रश्नको उत्तरका रूपमा आउँछ । को ?दिनेश, माइजू/के ? घर, गाई बान्तवा राई भाषामा नामको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. ४

एकवचन		बहुवचन	
बान्तवा	नेपाली	बान्तवा	नेपाली
साङ्वा चा चा ।	भैंसी बाली खान्छ ।	साङ्वाचि चा मचा ।	भैंसीहरू बाली खान्छन् ।
मेछाछा तायाखिम खात ।	छोरी स्कूल जान्छे ।	मेछाछाचि तायाखिम मखात ।	छोरीहरू स्कूल जान्छन् ।
लोहोटादा चाव्वायुड्याङ् ।	आम्बोरामा पानी छ ।	लोहोटाचिदा चाव्वा युड्याङ् ।	आम्बोराहरूमा पानी छ ।

तालिकामा देखाइएअनुसार बान्तवा भाषामा पनि नामका एकवचन र बहुवचनबोधक रूपहरू पाइन्छन् । नेपाली भाषामा बहुवचन जनाउन 'हरू' जोडिए जस्तै बान्तवा भाषामा बहुवचन जनाउन हरूका ठाउँमा 'चि' प्रत्यय जोडिन्छ ।

४.२.२.२ वचनका आधारमा सर्वनामको अध्ययन

नाम, नाम पदसमूह तथा वाक्यको सट्टामा प्रयोग गरिने शब्दलाई व्याकरणमा सर्वनाम भनिन्छ । 'म, तँ, त्यो, तपाइ, यिनी, ऊ आदि सर्वनाम हुन् । नेपाली भाषामा जस्तै

बान्तवा भाषामा पनि सर्वनामको व्यवस्था रहेको पाइन्छ । तर बान्तवा भाषाको प्रथम पुरुष द्वितीय पुरुष सर्वनाममा भने एकवचन, द्विवचन र बहुवचन गरी तीन रूपहरू रहेका छन् । बान्तवा राई भाषामा वचनको आधारमा सर्वनामको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. ५

एकवचन		बहुवचन	
बान्तवा	नेपाली	बान्तवा	नेपाली
खाना तखारा ।	तिमी गयौ ।	खानानिन् तखारिन् ।	तिमीहरू गयौ ।
मो खारा ।	त्यो गयो ।	माकोचि मखारा ।	तिनीहरू गए ।
उङ्का खात्डा ।	म जान्छु ।	उङ्काचि खारिन्ने ।	हामी जान्छौ ।

तालिकामा देखाए अनुसार एकवचन र बहुवचनका रूपहरू प्रचलित रहेका छन् । बान्तवा भाषाका सर्वनाममा रूपगत भिन्नता देख्न सकिन्छ । नेपाली भाषामा बहुवचन जनाउन 'हरू' प्रत्यय जोडिए जस्तै बान्तवा भाषामा 'चि' प्रत्यय जोडिन्छ, र सन्दर्भ अनुसार 'न' र 'निन' प्रत्यय जोडिएको पाइन्छ । यसरी हेर्दा वचनको आधारमा सर्वनामको प्रयोग तिमी-खाना, तिमीहरू-खानानिन्, त्यो-मो, तिनीहरू-मोकोचि आदि प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.२.३ वचनका आधारमा विशेषणको अध्ययन

नामको गुण, दोष, सङ्ख्या आदि विशेषता बुझाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ । नामसँग गरिने 'कुन, कस्तो, कति, कत्रो आदि प्रश्नका उत्तरमा विशेषण आउँछ, बान्तवा राई भाषामा वचनको आधारमा विशेषणको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. ६

एकवचन		बहुवचन	
बान्तवा	नेपाली	बान्तवा	नेपाली
रातो तित छोआ ।	रातो कपडा सुक्यो ।	रातो तितचि मछोआ ।	राता कपडाहरू सुके ।
सीता खान्नुयाङ् ।	सीता राम्री छे ।	सीताचि खान्मनुयाङ् ।	सीताहरू राम्रा छन् ।
राम माक्क युङ्ग्याङ् ।	राम कालो छ ।	रामचि माक्क मयुङ्ग्याङ् ।	रामहरू काला छन् ।

माथिको तालिकामा देखाएअनुसार नेपाली भाषामा ओकारान्त विशेषण आकारान्त विशेषण भई बहुवचनमा परिवर्तन हुन्छन् तर बान्तवा भाषामा त्यस्तो भएको हुँदैन । बान्तवा भाषामा ओकारान्त र आकारान्तको कुनै भूमिका हुँदैन । माथि तालिकाको आधारमा राम्रो-खान्तुयाइ, राम्रा-खान्मनुयाइ, कालो-माक्क, काला-माक्क आदि प्रयोग भएको छ ।

४.२.२.४ वचनका आधारमा क्रियापदको अध्ययन

वाक्यमा कर्ताले गरेको काम, घटेको घटना, अवस्था वा स्थिति बुझाउने शब्दलाई क्रियापद भनिन्छ । क्रियापदले वाक्यमा विधेयको काम गर्छ र वाक्यलाई टुङ्ग्याउँछ, बान्तवा राई भाषामा वचनको आधारमा क्रियापदको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. ७

एकवचन		बहुवचन	
बान्तवा	नेपाली	बान्तवा	नेपाली
राम घोडा कुदेमु ।	राम घोडा कुदाउँछ ।	रामचि घोडा कुदेममु ।	रामहरू घोडा कुदाउँछन् ।
दुवाछा खान्तुयाइ ।	केटा राम्रो छ ।	दुवाछाचि खान्मनुयाइ ।	केटाहरू राम्रा छन् ।
रीता खिम खात् ।	रीता घर जान्छिन् ।	रीता चि खिम मखात् ।	रीताहरू घर जान्छन् ।

तालिकामा देखाएअनुसार नेपाली भाषामा एकवचन जनाउन कुदाउँछ, थियो, जान्छिन्, आदि र बहुवचन जनाउन कुदाउँछन्, थिए, जान्छन्, जस्ता क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ भने बान्तवा भाषामा एकवचनमा क्रियाको आधारमा एकवचन जनाउँदा कुदेमु, खान्तुयाइ, खात्, जस्ता शब्दहरू प्रयोग भएको पाइन्छ त्यस्तै बहुवचनमा कुदेममु, खान्मनुयाइ, मखात् जस्ता क्रियाहरू प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.३. पुरुष आधारमा बान्तवा राई भाषाको अध्ययन

व्यक्तिलाई बुझाउने व्याकरणको चिह्नलाई पुरुष भनिन्छ । नेपालीमा बोल्ने (वक्ता) व्यक्तिलाई जनाउने प्रथम पुरुष, सुन्ने (श्रोता) व्यक्तिलाई जनाउने द्वितीय पुरुष र कुरा गरिने व्यक्ति (विषय) लाई जनाउने तृतीय पुरुष गरी तिन प्रकारका पुरुषहरू हुन्छन् । पुरुषको अभिव्यक्ति सर्वनाम र क्रियापदमा हुन्छ । बान्तवा राई भाषामा पुरुषको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

४.२.३.१ पुरुषका आधारमा प्रथम पुरुषको अध्ययन

यो बोल्ने व्यक्ति वा वक्तालाई जनाउन प्रयोग गरिन्छ । म, हामी, हामीहरू प्रथम पुरुषका सर्वनाम हुन् । यसले आफैँलाई बुझाउँछ । बान्तवा राई भाषामा प्रथम पुरुषको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ ।

तालिका नं. ८

पुरुष	बान्तवा भाषा	नेपालीमा अर्थ
प्रथम पुरुष	उड्का कोक चाडा ।	म भात खान्छु ।
	उड्का चा लिट्डा ।	म कोदो रोप्छु ।
	आन्कान्का चा लित्तिन्का ।	हामी कोदो रोप्छौ ।

माथिको तालिका अनुसार नेपाली भाषामा प्रथम पुरुषमा म, हामी सर्वनामको प्रयोग भएको छ भने बान्तवा राई भाषामा उड्का र आन्कान्का सर्वनामको प्रयोग भएको छ । यसरी नेपाली भाषामा जस्तै बान्तवा भाषामा पनि प्रथम पुरुषको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.३.२ पुरुषका आधारमा द्वितीय पुरुषको अध्ययन

द्वितीय पुरुष सुन्ने व्यक्ति वा श्रोतालाई जनाउन प्रयोग गरिन्छ । तँ, तिमी, तिमीहरू, तपाईं, यहाँ, तपाइहरू, यँहाहरू, हजुर, हजुरहरू, द्वितीय पुरुषका सर्वनाम हुन् । बान्तवा राई भाषामा द्वितीय पुरुषको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. ९

पुरुष	बान्तवा भाषा	नेपाली भाषा
द्वितीय पुरुष	खाना कोक तचा ।	तँ भात खान्छस् ।
	खाना चा तलित ।	तँ कोदो रोप्छस् ।
	खानानिन् चा तलित्तिन् ।	तपाईंहरू कोदो रोप्नुहुन्छ ।

माथिको तालिकामा देखाएअनुसार नेपाली भाषामा द्वितीय पुरुषमा तँ, तिमीहरू सर्वनामको प्रयोग भएको छ भने बान्तवा राई भाषामा खाना, खानानिन सर्वनामको प्रयोग

भएको छ । यसरी नेपाली भाषामा जस्तै बान्तवा भाषामा भाषामा पनि द्वितीय पुरुषको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.३.३ पुरुषका आधारमा तृतीय पुरुषको अध्ययन

तृतीय पुरुष कुरा गरिने व्यक्ति वा विषयलाई जनाउन प्रयोग गरिन्छ । ऊ, त्यो, उनी, उनीहरू, तिनीहरू, उहाँ, उहाँहरू, तृतीय पुरुषका सर्वनाम हुन् । बान्तवा राई भाषामा तृतीय पुरुषको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. १०

पुरुष	बान्तवा भाषा	नेपाली भाषा
तृतीय पुरुष	खो कोक चा ।	ऊ भात खान्छ ।
	खोछे चा लित ।	उनी कोदो रोप्छिन् ।
	मोचि चा मलित ।	तिनीहरू कोदो रोप्छन् ।

माथिको तालिकामा देखाएअनुसार नेपाली भाषामा तृतीय पुरुषमा ऊ, उनी, तिनीहरू सर्वनामको प्रयोग भएको छ भने बान्तवा राई भाषामा खो, खोछे, मोचि सर्वनामको प्रयोग भएको छ । त्यसैले नेपाली भाषामा जस्तै बान्तवा राई भाषामा पनि तृतीय पुरुषको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.४. आदरका आधारमा बान्तवा राई भाषाको अध्ययन

नाम, सर्वनाम र क्रियापदले सङ्केत गर्ने व्यक्तिको सामाजिक इज्जत प्रतिष्ठालाई सङ्केत गर्ने व्याकरणिक कोटिलाई आदर भनिन्छ । समाजको मर्यादाअनुसार वाक्यका आदरको व्यावहार गरिन्छ । भाषाको प्रकृति अनुसार आदरका तहहरूमा भिन्नता रहेको हुन्छ । आदरका आधारमा बान्तवा राई भाषाको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

४.२.४.१ आदरका आधारमा निम्न आदरको अध्ययन

आफूभन्दा निम्न तहको बुझाउने आदरको यस तल्लो तहलाई अनादरार्थी वा निम्न आदर भनिन्छ । आदरको मात्रा सबैभन्दा कम हुने हुँदा यसलाई निम्न आदर भनिएको हो । यसमा द्वितीय पुरुषमा तँ र तृतीय पुरुषमा ऊ, त्यो, यो जस्ता सर्वनाम र यिनीहरूले लिने

क्रियापद तथा विशेषण प्रयोग गरिन्छन् । निम्न आदरका आधारमा बान्तवा राई भाषाको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. ११

बान्तवा	नेपाली
खाना ढानि खारा ।	तँ माथि जा ।
खाना सेला तचा ।	तैले रोटी खाइस् ।
मो नाम्दा युडा ।	त्यो घाममा बस्यो ।

तालिकामा देखाएअनुसार नेपाली भाषामा निम्न आदरको प्रयोगमा क्रियामा जा, खाइस्, बस्यो जस्ता शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ भने बान्तवा भाषामा क्रियामा खारा, तचा, युडा जस्ता शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यसैले नेपाली भाषामा जस्तै बान्तवा राई भाषामा पनि निम्न आदरको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.४.२ आदरको आधारमा मध्य आदरको अध्ययन

आफ्नो तहका वा आफूभन्दा साना भए पनि माया, सद्भाव जनाउनुपर्दा मध्यम आदरार्थी वा मध्य आदरको प्रयोग गरिन्छ । यसलाई सामान्य आदरार्थी पनि भनिन्छ । यसमा द्वितीयक पुरुषमा तिमि तथा तृतीय पुरुषमा उनी, तिनी, यिनी जस्ता सर्वनामहरू प्रयोग गरिन्छ । मध्य आदरका आधारमा बान्तवा राई भाषाको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. १२

बान्तवा	नेपाली
खाना ढानि खारा ।	तिमी माथि जाऊ ।
खाना सेला चा ।	तिमी रोटी खाऊ ।
खाना तित हुम्सा ।	तिमी लुगा लाऊ ।

तालिकामा देखाएअनुसार नेपाली भाषामा मध्य आदरको प्रयोगमा क्रियामा जाऊ, खाऊ, लाऊ जस्ता शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ भने बान्तवा राई भाषाको क्रियामा खारा, चा, हुम्सा जस्ता शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यसैले नेपाली भाषामा क्रियामा मध्य

आदरको प्रयोग भए पनि नेपाली भाषामा भने निम्न आदर र मध्य आदरमा उस्तै क्रिया प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.४.३ आदरका आधारमा उच्च आदरको अध्ययन

आफूभन्दा ठूला र सम्मान गर्नुपर्ने व्यक्तिको तह बुझाउँदा उच्च आदरार्थीको प्रयोग गरिन्छ । यसमा 'हु' धातुका रूप जोडेर क्रियालाई संयुक्त बनाइन्छ । यसमा द्वितीय पुरुषमा तपाईं, यहाँ, हजुर तथा तृतीय पुरुषमा उहाँ आदि सर्वनामहरू प्रयोग गरिन्छ । उच्च आदरका आधारमा बान्तवा राई भाषाको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. १३

बान्तवा	नेपाली
खानानिन धानि खारानिन् ।	तपाईं माथि जानुहोस् ।
खानानिन्आ सेला तचोम् ।	तपाईंले रोटी खानुभयो ।
पापा खिम मखात् ।	बाबा घर जानुहुन्छ ।

तालिकामा देखाएअनुसार नेपाली भाषामा उच्च आदरको प्रयोगमा क्रियामा जानुहोस्, खानुभयो, जानुहुन्छ जस्ता शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ भने बान्तवा राई भाषाको क्रियामा खारानिन्, तचोम् मखात् जस्ता शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यसैले नेपाली भाषामा जस्तै बान्तवा राई भाषामा पनि उच्च आदरको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.५ कालका आधारमा बान्तवा राई भाषाको अध्ययन

क्रियापदले वर्णन गरेको काम वा अवस्थाको समयलाई काल भनिन्छ । क्रियाद्वारा व्यक्त हुने कार्यव्यापार वा घटना घटित हुने समय विशेषलाई जनाउने व्याकरणिक कोटि काल हो । नेपाली भाषामा परम्परागत व्याकरणले भूत काल, वर्तमान काल र भविष्यत् काल गरी तिन प्रकारका काल हुने गर्दछ । बान्तवा राई भाषामा कालको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

४.२.५.१ कालका आधारमा वर्तमान कालको अध्ययन

अहिलको समयमा काम हुने, हुँदै गरेको वा भइसकेर पनि प्रभाव बाँकी रहेको बुझाउने क्रियापदको समयलाई वर्तमान काल भनिन्छ । वर्तमान काल जनाउनका लागि क्रियापदको अन्त्यमा रूपहरू छु, छौं, छस्, छ, छन् आदि रहेका हुन्छन् । बान्तवा राई भाषामा वर्तमान कालको प्रयोग निम्नानुसार प्रयोग भएको पाइन्छ :

तालिका नं. १४

काल	बान्तवा	नेपाली
वर्तमान काल	यावा खिम खात ।	साथी घर जान्छ ।
	खो वक्दा कोनयाड् ।	ऊ बारीमा हिँड्छ ।
	इड्का खेला मुडाडा ।	म खेल्दै छु ।

माथिको तालिकाको आधारमा नेपाली भाषाको वर्तमान कालमा जान्छ, हिँड्छ, छु जस्ता क्रियापदको रूपायन भएको पाइन्छ भने बान्तवा राई भाषामा खात, कोनयाड्, मुडाडा जस्ता क्रियापदको रूपायन भएको पाइन्छ । त्यसैले नेपाली भाषामा जस्तै बान्तवा भाषामा पनि वर्तमान कालको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.५.२ कालका आधारमा भूत पक्षको अध्ययन

पहिले वा वितिसकेको समयमा काम हुने, हुँदै गरेको, भइसकेको, हुने बानी परेको र भइसकेको कुरा पछि थाहा भएको बुझाउने क्रियापदको समयलाई भूतकाल भनिन्छ । भूतकाल जनाउनका लागि क्रियापदको अन्त्यमा 'य्' प्रत्ययका रूपहरू 'ए, यौं, इस्, यो, ई, इन्' आदि रहेका हुन्छन् । बान्तवा भाषामा भूत पक्षको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. १५

काल	बान्तवा	नेपाली
भूत काल	उड्का सेला चोड् ।	मैले राटी खाएँ ।
	छेत्कुछ्छा खिम खारा ।	भान्जा घर गयो ।
	आन्कान्का धरान वानिन्का ।	हामीहरू धरान आयौं ।

माथिको तालिकामा देखाएअनुसार नेपाली भाषामा नेपाली भाषाको भूत कालमा खाएँ, गयो, आयौं क्रियापदको रूपायन भएको पाइन्छ भने बान्तवा राई भाषामा चाड्, खारा, बानिन्का जस्ता क्रियापदको रूपायन भएको पाइन्छ । त्यसैले नेपाली भाषामा जस्तै बान्तवा भाषामा पनि भूत कालको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.५.३ कालका आधारमा भविष्यत्कालको अध्ययन

पछिको वा आउने समयमा काम हुने कुरा बुझाउने क्रियापदको समयलाई भविष्यत्काल भनिन्छ । भविष्यत्कालका लागि क्रियापदका अन्त्यमा 'नेछ', नेछस्, नेछौं आदि रहेका हुन्छन् । बान्तवा राई भाषामा भविष्यत्कालको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. १६

काल	बान्तवा भाषा	नेपाली भाषा
भविष्यत्काल	उड्का सेला चाडाओ ।	म राटी खानेछु ।
	छेत्कुमा खिम खात्ओ ।	भान्जी घर जानेछ ।
	आन्कान तायाखिम खारिन्ओ ।	हामी विद्यालय जानेछौं ।

माथिको तालिकामा देखाएअनुसार नेपाली भाषामा भविष्यत् कालमा नेछ, नेछौं र नेछु जस्ता कालबोधक प्रत्ययेहरू जोडिएर क्रियापदको रूपायन भएको पाइन्छ तर बान्तवा भाषामा भविष्यत्काल रहेको पाइँदैन । बान्तवा भाषामा रूपात्मक व्यवस्थाका आधारमा भूत र अभूत गरी दुई कालिक भेदहरू पाइन्छन् । अभूत भन्नाले वर्तमान र भविष्यत् दुवै बुझ्नु पर्छ । त्यसकारण माथिको तालिकामा पनि बान्तवा भाषामा 'उड्का सेला चाड् ।' वाक्यले 'म रोटी खान्छु'(वर्तमान) र 'म राटी खानेछु' (भविष्यत्) दुवै काललाई बुझाएको छ ।

४.२.६ पक्षका आधारमा बान्तवा राई भाषाको अध्ययन

कुनै कालमा भएको कामको अवस्थालाई पक्ष भनिन्छ । पक्षले खास कालको परिवेशभित्र क्रिया वा कार्यको प्रकृति र विवरणलाई जनाउँदछ । त्यसैले यसबाट क्रियाका विभिन्न अवस्थाहरू व्यक्त हुन्छन् । नेपाली भाषामा सामान्यतः कालका सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण, अज्ञात र अभ्यस्त पक्षहरू पाइन्छन् । बान्तवा भाषामा भने कालका तिन ओटा पक्षहरू मात्र रहेका छन् सामान्य, अपूर्ण र पूर्ण जसको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

४.२.६.१ पक्षका आधारमा सामान्य पक्षको अध्ययन

कुनै काम अहिलेको समयमा हुने सामान्य अवस्था जनाउने क्रियापदको पक्षलाई सामान्य पक्ष भनिन्छ । सामान्य पक्षका लागि धातुमा छु, छौं, छस्, छौं छ, छन् आदि प्रत्ययहरू जोडिन्छन् । बान्तवा राई भाषामा सामान्य पक्षको प्रयोग निम्नानुसार गरिएको पाइन्छ :

तालिका नं. १७

पक्ष	बान्तवा	नेपाली
सामान्य	राम कविता छाप ।	राम कविता लेख्छ ।
	इड्का खाट्टा ।	म जान्छु ।
	खाना तखाप ।	तिमी रुन्छौ ।

माथिको तालिकामा देखाएअनुसार बान्तवा भाषाको पक्षका आधारमा हुने क्रियापद नेपाली भाषासह भएको पाइँदैन । तालिकामा नेपाली भाषामा धातुमा छ, छु, छौं जस्ता प्रत्ययहरू जोडिएका छन् । भने बान्तवा भाषामा प, डा, जस्ता प्रत्ययहरू जोडिन्छन् । त्यसैले नेपाली भाषामा जस्तै बान्तवा भाषामा पनि सामान्य पक्षको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.६.२ पक्षका आधारमा अपूर्ण पक्षको अध्ययन

अपूर्ण पक्षले कुनै खास समयमा भई रहेका कार्य पूरा नभइसकेको अवस्थालाई बुझाउँछ । पूर्ण नभएको तर निरन्तरता जनाउने पक्षलाई अपूर्ण पक्ष भनिन्छ । अपूर्ण पक्ष जनाउनका लागि धातुमा तै, दै, नेछ आदि लाग्ने गर्दछ । बान्तवा भाषामा अपूर्ण पक्षको प्रयोग निम्नानुसार हुने गर्दछ :

तालिका नं. १८

पक्ष	बान्तवा भाषा	नेपाली भाषा
अपूर्ण पक्ष	राम कविता छाप्याड् ।	राम कविता लेख्दै थियो ।
	इड्का खाट्टाडा ।	म जाँदैछु ।
	खाना तखाप्याड् ।	तिमी रुँदै छौ ।

तालिकामा देखाएअनुसार नेपाली भाषाको अपूर्ण पक्षको धातुमा थियो, दैछु, दैछ्यौ जस्ता प्रत्ययहरू जोडिन्छन् भने बान्तवा भाषामा याड्, डाडा, जस्ता क्रिया जोडिन्छन् । त्यसैले बान्तवा भाषामा पनि नेपाली भाषामा जस्तै अपूर्ण पक्षको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.६.३ पक्षका आधारमा पूर्ण पक्षको अध्ययन

वर्तमान समयमा क्रियाले सङ्केत गरेको काम पूरा भएको कुरा जनाउने पक्षलाई पूर्ण पक्ष भनिन्छ । नेपाली भाषाको धातुमा एको थियो, एको थियौं, एका छौं आदि जोडिएका हुन्छन् । बान्तवा भाषामा पूर्ण पक्षको अध्ययन निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. १९

पक्ष	बान्तवा भाषा	नेपाली भाषा
पूर्ण पक्ष	रामआ कविता छाप्टुओ याआड	रामले कविता लेखेको थियो ।
	इड्का कविता छाप्टुडयुड्सुड ।	मैले कविता लेखेको छु ।
	निछा तायाखिम खारायुडसा ।	भाइ विद्यालय गएको थियो ।

माथिको तालिकाअनुसार नेपाली भाषामा पूर्ण पक्ष जनाउन लेखेको थियो, लेखेको छु, गएको थियौं क्रियाले कार्य व्यापार पूरा भइसकेको अवस्था बुझाएको छ भने बान्तवा भाषाको मूल क्रियामा याआड, युड्सुड, युडसा प्रत्यय जोडेर पूर्ण पक्ष बनाएको छ । यसरी बान्तवा भाषामा पनि पूर्ण पक्षको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.७ भावका आधारमा बान्तवा राई भाषाको अध्ययन

भाषामा प्रयोग गर्ने व्यक्तिको मनोभाव वा मनसायलाई बुझाउँदा फेरिने क्रियाको रूपलाई भाव भनिन्छ । भाषा अनुसार भाव विभिन्न प्रकारका हुन्छन् । नेपाली भाषामा भाव पाँच प्रकारका हुन्छन् । बान्तवा भाषामा भावको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

४.२.७.१ भावका आधारमा सामान्यार्थको अध्ययन

वक्ताको सामान्य मनोभाव अभिव्यक्त गर्ने क्रियापद सामान्यार्थ हुन्छ । सामान्यार्थमा निश्चित अर्थ हुन्छ, जसले कुनै कुराको अर्थ दिन्छ । बान्तवा भाषामा सामान्यार्थको प्रयोग निम्नानुसार प्रयोग भएको पाइन्छ :

तालिका नं. २०

भाव	बान्तवा भाषा	नेपाली भाषा
सामान्यार्थ	निछा चिठी छाप ।	भाइ चिठी लेख्छ ।
	आन्कान्का कविता खिप्तिन्का ।	हामी कविता पढ्छौं ।
	मो खिमा खारा ।	त्यो घर गयो ।

माथिको तालिकामा देखाएअनुसार नेपाली भाषामा सामान्यार्थ भाव बुझाउन लेख्छ, पढ्छौं, गयो आदि जस्ता क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ भने बान्तवा भाषामा सामान्यार्थ भाव बुझाउन छाप, खिप्तिन्का, खारा जस्ता क्रियाको प्रयोग गरिन्छ । यसरी नेपाली भाषामा जस्तै बान्तवा भाषामा पनि सामान्यार्थ भावको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.७.२ भावका आधारमा आज्ञार्थको अध्ययन

वक्ताको मनोभाव कुनै काम गर्नका लागि आज्ञा/आदेश वा अनुरोधका रूपमा प्रकट भएमा त्यो क्रियापद आज्ञार्थ हुन्छ । आज्ञार्थको क्रियापद प्रथम पुरुष र तृतीय पुरुषमा हुँदैन, केवल द्वितीय पुरुषमा मात्रै हुन्छ । बान्तवा भाषामा आज्ञार्थको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. २१

भाव	बान्तवा भाषा	नेपाली भाषा
आज्ञार्थ	खाना खिम खारा ।	तिमी घर जाऊ ।
	खाना छाप्ता ।	तिमी लेख ।
	खाना ओयात्ति बाना ।	तँ यता आइज ।

माथिको तालिकामा देखाएअनुसार वाक्यमा आज्ञा व्यक्त भएका छन् । नेपाली भाषामा जाऊ, लेख, आइज, बस, खाउ आदिले आज्ञार्थ भाव व्यक्त गरे भैं बान्तवा भाषामा

खारा, छाप्ता, बाना, युडा, चा जस्ता जस्ता क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ । यसरी बान्तवा भाषामा पनि आज्ञार्थको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.७.३ भावका आधारमा इच्छार्थकको अध्ययन

इच्छा, अनुमति, आशीर्वाद, उपदेश, विन्ती, प्रर्थना आदि भावलाई व्यक्त गर्ने क्रियापद इच्छार्थ हुन्छ । यसमा आज्ञार्थको भन्दा कमजोर रूपको आदेश हुन्छ । सामान्यतया इच्छार्थकको कार्य तत्कालै गरिने हुँदैन वा वक्ताको त्यसमा खासै बल पुग्दैन । इच्छार्थको प्रयोग तीनै पुरुषमा हुन्छ । त्यसै गरी बान्तवा राई भाषामा इच्छार्थकको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. २२

भाव	बान्तवा भाषा	नेपाली भाषा
इच्छार्थक	निछा खिमदा युडा ।	भाइ घरमा बसोस् ।
	खाना चक्कि लासा ।	तिमी चाडै फर्क ।
	खाना बढ्ढे लेराचा ।	तँ चिरायु भएस् ।

माथिको तालिकामा देखाएअनुसार वाक्यले इच्छा, अनुमति, उपदेश आदि भाव व्यक्त गरेको पाइन्छ । नेपाली भाषामा माथि देखाए अनुसार बसोस्, फर्क, भएस् जस्ता इच्छार्थक क्रिया प्रयोग भएको छ भने बान्तवा भाषामा युडा, लासा, लेराचा जस्ता इच्छार्थक क्रिया प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यसैले बान्तवा भाषामा पनि इच्छार्थक वाक्यको प्रयोग पाइन्छ ।

४.२.७.४ भाव अनुसार सम्भावनार्थकको अध्ययन

सम्भावना, अनुमान, अड्कल आदि अनिश्चित भाव बुझाउन प्रयोग गरिएको क्रियापदको रूप सम्भावनार्थ हुन्छ । यसमा काम हुने र नहुनेमा कुनै निश्चित हुँदैन । बान्तवा भाषामा सम्भावनार्थको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. २३

भाव	बान्तवा भाषा	नेपाली भाषा
सम्भावनार्थ	आय भर्री ताओन्दे ।	आज पानी पर्छ होला ।
	खो पोखरा खारा ओन्दे ।	ऊ पोखरा गयो होला ।
	उड्का छिन्तु खिम बान्डा हे ।	म पर्सी घर आउछु कि ।

माथिको तालिकामा देखाए अनुसार नेपाली भाषामा सम्भावनार्थ भाव बुझाउन होला, कि जस्ता क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ भने बान्तवा राई भाषामा क्रियामा दे, हे, ने जस्ता प्रत्ययहरू लागेका छन् । नेपाली भाषामा जस्तै बान्तवा भाषामा पनि सम्भावनार्थकको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.७.५ भावका आधारमा सङ्केतार्थकको अध्ययन

कार्य वा करण जोडिएर आउने भाव बुझाएमा त्यो सङ्केतार्थ हुन्छ । सङ्केतमा दुई वटा क्रियापद हुनै पर्छ, जसमध्ये एउटाले कार्य र अर्काले त्यसको कारणलाई देखाएका हुन्छन् । बान्तवा भाषामा सङ्केतार्थकको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. २४

भाव	बान्तवा भाषा	नेपाली भाषा
सङ्केतार्थक	खाना छाम तलुनालो उड्का थोम्डा ।	तिमी गीत गायौ भने म नाचिदिन्छु ।
	खोचि खिम मतानालो खान्नुलो लि ।	उनीहरू घर आए रमाइलो हुन्थ्यो ।
	मेलादा खारिन् नालो सर्कस चोम्मा तोक्तिन् ।	मेलामा गयो भने सर्कस हेर्न पाइन्छ ।

माथिको तालिकामा देखाएअनुसार नेपाली भाषामा म नाचु, रमाइलो हुनु, सर्कस हेर्नु जस्ता कार्यका लागि गीत गाउनु, घर आउनु, मेला जानु कारण भएको छ भने बान्तवा भाषामा उड्का थोम्डा, खान्नुलो लि, चोम्मा तोक्तिन् जस्ता कारण भएको पाइन्छ । त्यसैले बान्तवा भाषामा पनि सङ्केतार्थक वाक्यको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.८ ध्रुवीयताका आधारमा बान्तवा राई भाषाको अध्ययन

क्रियापदसँग सम्बन्धित नकारात्मक अर्थबोधक रूपायनिक कोटिलाई निषेध भनिन्छ । यसमा 'न' ले सङ्केत गर्दछ । करण र अकरण क्रियापदसँग सम्बद्ध व्याकरणिक कोटिलाई ध्रुवीयता भनिन्छ । करणले सकारात्मक वा स्वीकारात्मक अर्थ प्रदान गर्ने गर्दछ भने अकरणले नकारात्मक वा निषेधात्मक अर्थ प्रदान गर्ने गर्छ । नेपाली भाषामा करणलाई अकरणमा परिवर्तन गर्दा सामान्यतः क्रियापदका आदि, मध्य, र अन्त्यमा अकरणबोधक 'न' प्रत्यय जोडिन्छ । बान्तवा राई भाषामा करण र अकरणको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

४.२.८.१ ध्रुवीयताका आधारमा करण पक्षको अध्ययन

करण भन्नाले सकारात्मक वा हो भन्ने अर्थ बुझाउने वाक्यलाई करण भनिन्छ । बान्तवा राई भाषामा करणको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. २५

ध्रुवीयता	बान्तवा भाषा	नेपाली भाषा
करण	निछ्छाआ कामा मु ।	भाइले काम गर्‍यो ।
	उडका इलाम खाराङ्ओ ।	म इलाम गएको छु ।
	रमेश नेपाली खिप् ।	रमेश नेपाली पढ्छ ।

माथिको तालिकामा देखाएअनुसार नेपाली भाषामा करण वाक्यमा गर्‍यो, गएको छु, पढ्छ, जस्ता सकारात्मक क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ भने बान्तवा भाषामा मु, खाराङ्ओ, खिप् जस्ता क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यसैले नेपाली भाषामा जस्तै बान्तवा राई भाषामा पनि करणको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.८.२ ध्रुवीयताका आधारमा अकरणको अध्ययन

अकरण भन्नाले नकारात्मक वा होइन भन्ने अर्थ बुझाउने वाक्यलाई अकरण भनिन्छ । क्रियापदको अकरणले पूरै वाक्यलाई निषेधात्मक बनाउँछ । बान्तवा भाषामा अकरण पक्षको अध्ययन निम्नानुसार हुन्छ :

तालिका नं. २६

ध्वीयता	बान्तवा भाषा	नेपाली भाषा
अकरण	निच्छाआ कामा मान्मु ।	भाइले काम गरेन ।
	उङ्का इलाम मान्खात्युडा ।	म इलाम गएको छैन ।
	रमेश नेपाली अखिप्निन् ।	रमेश नेपाली पढ्दैन ।

माथिको तालिकामा देखाएअनुसार नेपाली भाषामा अकरण बनाउँदा 'न' प्रत्ययको प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने बान्तवा भाषामा आदि, मध्य र अन्त्यमा कतै पनि 'न' प्रत्ययको प्रयोग गरिएको पाइदैन । तर बान्तवा भाषामा 'मान्' उपसर्ग लागेको पाइन्छ । त्यसैले नेपाली भाषामा जस्तै बान्तवा भाषामा पनि अकरण वाक्यको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

अध्याय पाँच

बान्तवा भाषाका मौलिक शब्दहरूको सङ्कलन

५.१ बान्तवा भाषाका मौलिक शब्दहरूको सङ्कलन

५.१.१ साइनोसाग सम्बन्धित शब्दावलीहरू

बान्तवा भाषा	नेपाली अर्थ
मामा	आमा
पापा	बुवा
नाना	दिदि
बब	दाजु
मेछ्छाछ्छा	छोरी
दुवाछ्छा	छोरा
पुसै	फुपाजु
बाडा	काका
छना	काकी
निछ्छा	भाइ/बहिन
यावा	साथी
छेत्कुमा	भान्जी/चेली
छेत्कुछ्छा	भान्जा
आबुवा	जेठाजु

५.१.२ पन्छीसँग सम्बन्धित शब्दावलीहरू

बान्तवा भाषा	नेपाली अर्थ
वा	कुखुरा
वाचिलेक	चल्ला
बेराव	सुगा
साप्टुकुन्वा	ढुकुर
साड्रड्वा	चील

बान्तवा भाषा	नेपाली अर्थ
ठेकोलोड्	जुरेली
तव्वा	कालिज
भुवा	लाटकोसेरो
चुरुम्बि	गौँथली
साम्होक्वा	न्याउली चरी

५.१.३ शरीरका अङ्गसम्बन्धी शब्दापलीहरू

बान्तवा भाषा	नेपाली भाषा
टाड	टाउको
तरबुक	निधार
मक	आँखा
दो	मुख
नावाक	कान
नाबु	नाक
भाक्टाड्	काध
छुक	हात
बुक	पेट
चोवा	मुटु
छुम्बुलि	नाइटो
छुक्कुसी	हातको औँला
लाङ्कुसी	खुट्टाको औँला
लाड	खुट्टा
याड्युप	पैताला
कड्	दात
लेम	जिब्रो
फिलाड्	तिघ्रा

५.१.४ जनावारसम्बन्धी शब्दावलीहरू

बान्तवा	नेपाली भाषा
बाक	सुगुर
साम्रा	भेडा
साङ्वा	भैसी
कुतिवा	कुकुर
मुनिमा	विरालो
हेलावा	बाँदर
किवा	वाघ
माक्सा	भालु
तुम्पासा	वन विरालो
भोम्सा	हात्ती

५.१.५ तरकारी, फलफूल र अन्नपातसम्बन्धी शब्दावलीहरू

बान्तवा भाषा	नेपाली अर्थ
डाक्सि	केरा
याक	पिँडालु
पुयुप	काँक्रा
वेइसि	ऐँसेलु
चक्चङ्सी	काफल
छोको	सिस्नु
खोङ्सोड	भटमास
साकी	तरुल
लोङ्गा	खोर्सानी
काया	धान
साम्पिचा	कोदो
फेङ्कुवा	चिउरा

बान्तवा भाषा	नेपाली अर्थ
चायङ्ग	चामल
बोङ्कोलोड	आरु
सुन्चवा	सुन्तला / अमिलो
वाबुप	चिण्डो
ओगी	सुठूनी
कोङ्ठोक	उन्चूँ
बारासी	कटहर
फिन्दुसी	लप्सी

५.१.६ भाँडाकुडा सम्बन्धी शब्दावलीहरू

बान्तवा भाषा	नेपालीमा अर्थ
चाअ्वाताम	गाग्री
बुचुकुलुक	हाँडी
भगुना	अम्बोरा
चात्खुङ्	बटुको
गिलासा	गिलास
कोकखुङ	भात पकाउने भाँडा

५.१.७ तरल पदार्थ सम्बन्धी शब्दावलीहरू

बान्तवा भाषा	नेपाली अर्थ
आव्वा	तेल
खाबात	रक्सी
चाव्वा	पानी
वाछोन	जाँड
दुदा	दुध
वाव्वा	खोले

५.१.८ कीराफट्याङ्ग्रा सम्बन्धी शब्दावलीहरू

बान्तवा भाषा	नेपालीमा अर्थ
बोम्बोलेक्मा	पुतली
लात्लि	खजुरो
घोक्सु	भुसीलकीरा
चकयड	कमिला
टोक्लि	लामखुट्टे
सुइवा	मौरी
दोम्माक	फट्याङ्ग्रा
याघाङ्मा	माकुरा
सिद्दोवा	साङ्ला
मक्सुदिमा	बारुला
पापाप्मा	चिप्लेकिरा
भोरोप	भ्यागुता
रोडफेङ्	किर्ना

५.१.९ बोट विरुवासम्बन्धी शब्दावलीहरू

बान्तवा भाषा	नेपाली अर्थ
छुमाक	साल
साम्बा	बाँस
आङ्मा	सल्ला
ईसी	चिउरी
चकाक	पात्ले कटुस
आम्बा	आँप
चोक्ची	काभ्रा
याङ्सङ्ग	चिलाउने
डिबुसी	ढाले कटुस

तुम्पु	काउलो
बरा	वर
पिपला	पिपल
चक्चड्सी	काफल
वासङ्ग	उत्तिस
बारासी	कटहर
फिन्दुसी	लप्सी
सेलीया	अम्लिसो

५.१.१० यन्त्र, हातहतियार तथा कृषिका उपकरणसम्बन्धी शब्दावलीहरू

बान्तवा भाषा	नेपालीमा अर्थ
यङ्खेन	रेडियो
एन्चेप्ला	मोबाइल
खोन	घडी
दावित	खुकुरी
कोम्बी	खुर्पा
बान्टा	बन्चरो
सुमिचोम	त्रिशुल
दोबोप्पा	महला

५.१.११ घर, भवनसम्बन्धी शब्दावलीहरू

बान्तवा भाषा	नेपाली अर्थ
खिम	घर
हाङ्गुडखिम	दरवार
तायाखिम	विद्यालय
लाम्तिखोड	ढोका
चुक लाम्तिखोड	भ्याल

माडखिम	मन्दिर
काचिखिम	कार्यलय
ठोड्बुड्	वार्दली

५.१.१२ कपडासम्बन्धी शब्दावलीहरू

बान्तवा भाषा	नेपाली अर्थ
टाड्फोप	टोपी
मुन्जे	मजेत्रो
फेपरी	गलबन्दी
छुकुम	पन्जा
सायाचोम्फे	पगरी
लोकछुम	दौरा
लाड्छुम	सुरुवाल
सुम्फे	मोजा
लाम्फे	गुन्यु
याम्छुम	चोलो

५.१.१३ विशेषण जनाउने शब्दावलीहरू

बान्तवा भाषा	नेपाली अर्थ
खान्नुयाड्	राम्रो
खान्अत्याड्	नराम्रो
सेड्	सफा
इन्नि	थोरै
ओनमेत्लो	लामो
ह्याना	टाढा
मोदा	नजिक

५.१.१४ गतिमूलक शब्दसम्बन्धी शब्दावलीहरू

बान्तवा भाषा	नेपाली भाषा
टान्मा	उफनु
मेत्मा	खेलनु
लोत्मा	दगुनु
वाङ्मा	चढनु
टोन्मा	ढकेलनु
सोत्मा	सानु
सात्मा	तानु
लालोक्मा	तर्सनु
ढाट्मा	कुटनु
ढाम्मा	लडनु
टेन्मा	ढलनु

बान्तवा राई भाषामा प्रस्तुत गरिएका प्रचलित शब्दहरू सामाजिक, सांस्कृतिक, भौतिक, अभौतिक वस्तु, ज्ञानविज्ञान, मानवीय, अमानवीय, सजीव, निर्जिव आदि विभिन्न क्षेत्रबाट लिइएको हो । यस्ता शब्दहरू बान्तवा राई भाषामा पर्याप्त मात्रामा पाउन सकिन्छ । उक्त क्षेत्रका प्रचलित शब्दहरू बान्तवा समुदायमा सरल र वास्तविक रूपमा प्रयोगमा रहेको पाइन्छ । ती शब्दहरू बान्तवा राईको जीवन र जगत्लाई वास्तविक रूपले पहिचान गर्ने ज्ञानका महत्त्वपूर्ण स्रोत हुन् । यस्ता विविध शब्दहरू यसमा अटाउन नसके तापनि थोरबहुत रूपमा समेटी भाषाको खोज, अनुसन्धान, सामग्री सङ्कलन, वैज्ञानिक अध्ययन भने यस अध्ययनको अनिवार्य विषय बनेको छ । यसमा विभिन्न क्षेत्रका प्रचलित शब्दहरूलाई पर्याप्त मात्रामा जोगाइ राख्ने र अध्ययनमा समेट्ने कार्यले बान्तवा राईहरूको भाषाप्रति सान्दर्भिकता र महत्त्व पुष्टि हुन्छ ।

अध्याय छ

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

६.१ सारांश

भाषा विचार विनिमयको महत्त्वपूर्ण माध्यम हो । भाषाका माध्यमबाट नै एक अर्काका विचारलाई सहज किसिमले बुझ्दछन् र मानवको सम्पूर्ण आवश्यकता पूरा गर्दछन् । नेपाल एक बहुजाति र बहुभाषी मुलुक हो । यहाँ बोलिने विभिन्न भाषाहरूमध्ये बान्तवा राई भाषा पनि एक हो । प्रस्तुत अध्ययन बान्तवा राई भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन शीर्षकमा तयार पारिएको छ ।

‘बान्तवा राई भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन’ शीर्षकमा प्रस्तुत शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य बान्तवा भाषाका स्वरूप तथा विशेषताहरू पत्ता लगाउनु, बान्तवा भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन गर्नु र बान्तवा भाषाको मौलिक शब्दहरूको सङ्कलन गर्नु रहेको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा छ अध्ययनहरू रहेका छन् । पहिलो अध्यायमा पृष्ठभूमि, समस्याकथन, अध्ययनको उद्देश्य, अध्ययनको सान्दर्भिकता, उपादेयता, अध्ययनको परिसीमा र शोधपत्रको रूपरेखा रहेको छ । दोस्रो अध्यायमा पूर्वकार्यको पुनरावलोकन, पूर्वकार्य पुनरावलोकनको महत्त्व, सैद्धान्तिक प्रारूप, भाषाको परिचय, बान्तवा भाषाको परिचय तथा बसोबास क्षेत्र र जनसङ्ख्या, बान्तवा भाषाको विशेषता रहेको छ । तेस्रो अध्यायमा अध्ययनविधि, सामग्री सङ्कलन विधि, सामग्रीका स्रोत र नमुना अध्ययन क्षेत्र रहेका छन् । चौथो अध्यायमा व्याकरणको परिचय, बान्तवा भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन (लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, भाव पक्ष, आदर, ध्रुवीयता) को अध्ययन रहेको छ । त्यसैगरी पाचौं अध्यायमा मौलिक शब्दहरूको सङ्कलन र छ अध्ययनमा सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता समावेश गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययन सामग्री सङ्कलन विधिअन्तर्गत सर्वेक्षण विधि तथा पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरी सम्पन्न गरिएको छ । यस अध्ययनमा मूल केन्द्रबिन्दुको रूपमा भोजपुर जिल्लाको आमचोक गाउँपालिका रहेको छ । तिनै क्षेत्रमा भाषिक व्यवहारमा प्रयोग हुने मौलिक शब्द तथा वाक्यहरूलाई सङ्कलन गरी बान्तवा भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययन गर्ने क्रममा पूर्वशोधकर्ताको शोधपत्र तथा

पूर्वप्रकाशित पुस्तकहरूलाई अध्ययनको स्रोत बनाएको छ । प्राथमिक सामग्री र द्वितीयक सामग्री दुवै स्रोतको प्रयोग गरी शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

बान्तवा राई जातिले बोल्ने भाषा बान्तवा भाषा हो । बान्तवा भाषाको लिपि प्राचिनकालमा पहिचान गरिएको भए पनि प्रयोग प्रचलनमा भने आएको पाइँदैन र यसको व्याकरण पनि नेपाली भाषामा जस्तो पूर्ण रूपमा विकसित भएको देखिँदैन । त्यसैले देवनागरी लिपिलाई नै आधार बनाएर बान्तवा भाषाका केही पुस्तक तथा व्याकरणहरू प्रकाशित भई मानक तथा विकसित हुने क्रममा रहेको पाइन्छ । यस शोधपत्र बान्तवा राई भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन शीर्षकमा अध्ययन गरिएको छ ।

६.२ निष्कर्ष

प्रस्तुत बान्तवा राई भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन शोधकार्यको अध्ययन विश्लेषणबाट प्राप्त निष्कर्षलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- । बान्तवा भाषा बान्तवा राईहरूको मातृभाषा हो ।
- । बान्तवा भाषाको मूल थलो नेपालको पूर्वी पहाडी जिल्लाको भोजपुर रहेको छ ।
- । बान्तवा भाषा एक भएपनि यसको हतुवाली, आमचोके र दिप्याली गरी तिन भाषिकाहरू रहेका छन् ।
- । भाषिक दृष्टिकोणले बान्तवा भाषाको आफ्नै महत्त्व रहेको छ ।
- । बान्तवा भाषामा लिङ्गानुसार क्रियापदको रूपमा परिवर्तन भएको पाइँदैन ।
- । बान्तवा भाषाका आफ्नै मौलिक स्वरूप तथा विशेषताहरू रहेको पाइन्छ ।
- । बान्तवा भाषामा स्त्रीलिङ्ग र पुलिङ्ग बुझाउने भिन्नाभिन्नै रूपहरू रहेका हुन्छन् ।
- । बान्तवा भाषामा वचनका आधारमा एकवचन र बहुवचनबोधक रूपहरू पाइन्छन् । यस भाषामा बहुवचन जनाउन 'हरू' को सट्टामा 'चि' को प्रयोग भएको पाइन्छ ।
- । यस भाषामा पुरुषका आधारमा प्रथम पुरुषमा उड्का, आन्कान्का र द्वितीय पुरुषमा खाना, खानानिन् त्यसै गरी तृतीय पुरुषमा खो, खोछे र मोचि जस्ता शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

-) यस भाषामा आदरार्थीका दुई तह रहेका छन् निम्न/मध्य आदर खारा, चा, हुम्सा जस्ता क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ भने उच्च आदरमा खारानिन्, तचाम्, मखात् जस्ता क्रियाको प्रयोग भएको देखिन्छ ।
-) कालका आधारमा वर्तमान कालमा खात, कोनयाङ् जस्ता क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ, भूत कालमा चाङ्, खारा जस्ता क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ भने भविष्यत् कालमा चाडाओ, खात्ओ र खारिन्ओ जस्ता क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ ।
-) बान्तवा भाषामा पक्षका आधारमा सामान्य पक्षमा प, डा जस्ता प्रत्ययहरू जोडिन्छन् अपूर्ण पक्षमा याङ्, डाडा जस्ता प्रत्ययहरू जोडिन्छन् त्यसै गरी पूर्ण पक्षमा याआङ्, युङ्सुङ् र युङ्सा जस्ता प्रत्ययहरू जोडिएको पाइन्छ ।
-) यस भाषामा भावको आधारमा सामान्यार्थमा छाप, खिप्टिन्का, खारा जस्ता क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ, आज्ञार्थमा छाप्टा, बाना, युडा, चा जस्ता क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ, ईच्छार्थकमा युडा, लासा, लेराचा जस्ता क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ, सङ्केतार्थकमा उङ्का थोम्डा, खान्नुलो लि, चोप्मा तोक्तिन जस्ता कारण भएको पाइन्छ ।
-) बान्तवा भाषामा ध्रुवीयताका आधारमा करण पक्षमा मु, खाराङ्ओ, खिप जस्ता क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ भने अकण पक्षमा नेपाली भाषामा जस्तो 'न' प्रत्ययको प्रयोग गरिएको पाइदैन तर 'मान्' उपसर्ग लागेको पाइन्छ ।
-) बान्तवा भाषाका आफ्नै मौलिक शब्दहरू रहेको पाइन्छ र केही हदसम्म मुगाली भाषासँग मिल्दाजुल्दा रहेको पाइन्छ ।
-) बान्तवा भाषाको अध्ययन विस्तृत रूपमा गरिएको भएपनि व्याकरणिक कोटिको आधारमा पनि सामान्य रूपमा अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

६.३ अध्ययनको उपयोगिता

नेपाल बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक, बहुधार्मिक र बहुजातीय मुलुक हो । नेपाल भौगोलिक हिसाबले सानो भए तापनि भाषाका आधारमा बहुभाषिक, बहुभाषास्तर भएको एक राष्ट्र हो । नेपालको संविधान (२०७२) ले नेपाललाई सात (७) वटा प्रदेशमा विभाजन गरेको छ । (नेपालको संविधान (२०७२) संविधानले जे भने तापनि मूलतः हिमाल, पहाड र तराइ मिलेर बनेको नेपालमा विभिन्न जातजातिका मानिसहरू बसोबास गर्दछन् । नेपाल

अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १८ को उपधारा २ ले मातृभाषामा शिक्षा दिने गरी विद्यालयको स्थापना र सञ्चालन गर्न मातृभाषाको विषय थप गरी बालबालिकाहरूले मातृभाषामा प्राथमिक शिक्षा पाउन सक्ने मौलिक हक प्रदान गरी प्रारम्भ गरेको पाइन्छ (नेपाल अधिराज्यको संविधान, (२०४७) ।

नेपालमा विभिन्न भाषा परिवारमध्ये भोटबर्मेली भाषा परिवार अन्तर्गत बान्तवा राई भाषा पर्दछ । नेपालमा बसोबास गर्ने एक छुट्टै जातीय पहिचान भएको बान्तवा राई जातिले बोल्ने बान्तवा भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन, अनुसन्धान गर्दा सो भाषालाई शुद्धरूपमा बोल्न र लेख्नलाई सहयोग पुऱ्याउँछ । बान्तवा भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन गर्दा भाषाको संरक्षण सम्बर्द्धन साथै भाषावैज्ञानिक र मानक रूप प्रदान गर्न सहयोग पुऱ्याउने यस शोधपत्रले आशा गरेको छ ।

प्रस्तुत 'बान्तवा राई भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्रको उपयोगितालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

६.३.१ नीतिगत तह

बान्तवा राई भाषा बढी सुदूरपूर्वको पहाडी जिल्लाहरूका बस्तीहरूमा प्रयोग भएको पाइन्छ । बान्तवा भाषालाई शुद्ध, स्पष्ट, मानक र वैज्ञानिक बनाउन विभिन्न खोज तथा अनुसन्धानको आवश्यकता परेको हुनाले प्रस्तुत शोधको नीतिगत उपयोगितालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- १) बान्तवा राई भाषाको अध्ययनले अन्य मातृभाषाको अध्ययन अनुसन्धान गर्न अनुसन्धानकर्तालाई सहयोग प्रदान गर्दछ ।
- २) नेपालमा बोलिने सम्पूर्ण भाषाहरूको तथ्याङ्क पत्ता लगाउन बान्तवा राई भाषाको अध्ययन अनुसन्धान कार्यले सहयोग पुऱ्याउनेछ ।
- ३) बान्तवा भाषाका व्याकरणिक कोटिको अध्ययन गर्न मद्दत गर्दछ ।
- ४) बान्तवा राई भाषाको व्याकरणलाई अझ मानक रूप प्रदान गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।
- ५) बान्तवा राई भाषाका मौलिक शब्दहरू पहिचान गर्न उपयोगी हुन्छ ।

- । शिक्षाको नीति अनुसार प्राथमिक पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्न सहयोग पुर्याउनेछ ।
- । बान्तवा राई भाषा र नेपाली भाषाका समानता र भिन्नताको जानकारीको लागि सहयोग गर्नेछ ।
- । यस शोधपत्रको माध्यमबाट बान्तवा भाषाको सामान्य परिचय, उत्पत्ति, बसोबास क्षेत्र, भाषिका र भाषिक वक्ताहरूको सङ्ख्या पत्ता लगाउन सकिनेछ ।
- । प्रस्तुत अध्ययनले नेपालमा बोलिने सम्पूर्ण मातृभाषा लगायत अन्य भाषाको विकास, संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्न सहयोग गर्दछ ।

६.३.२ प्रयोगात्मक तह

कुनै पनि अनुसन्धानको व्यावहारिक उपयोगसँग वा प्रयोगमूलक पक्षसँग सम्बन्धित उपयोगिता नै प्रयोगात्मक उपयोगिता हो । यस शोधकार्यको प्रयोगात्मक उपयोगिता देहायबमोजिम रहेका छन् :

- । प्रस्तुत शोधकार्यबाट बान्तवा मातृभाषीहरूले स्तरीय नेपाली उच्चारणमा गर्ने त्रुटिहरूको कारण पत्ता लगाउनु तथा निराकरणका उपायहरू थाहा पाउन सकिन्छ,
- । बान्तवा मातृभाषीहरूलाई आफ्नो भाषाको बारेमा जान्न उपयोगी हुनेछ,
- । बान्तवा भाषा सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान गर्ने अनुसन्धानकर्ताको लागि उपयोगी हुनेछ,
- । प्रस्तुत अध्ययन कुनै दुई भाषाहरूबीच तुलनात्मक अध्ययन गर्न एउटा शोधसामग्रीको रूपमा उपयोगी हुनेछ,
- । स्तरीय बान्तवा शिक्षणका क्रममा आइपर्ने समस्याहरूलाई मध्यनजर गर्दै शिक्षण गर्नका लागि यस अध्ययनले सहयोग पुर्याउने छ,
- । यस अध्ययनले बान्तवा भाषा शिक्षणमा संलग्न बान्तवाभाषी शिक्षक वर्गका निमित्त अध्ययन सामग्री निर्माण गर्न सहयोग पुर्याउनेछ,
- । भाषिक ज्ञानलाई फराकिलो पार्न उपयोगी हुनेछ,
- । सम्पूर्ण भाषालाई संरक्षण गर्नका निमित्त सरकारी तवरमा यस अध्ययनले सहयोग गर्नेछ ।

सन्दर्भसामग्री सूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज र भट्टराई बट्टी विशाल (२०७०), प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि. ।
- उपाध्याय, खेमकुमारी (२०६४), 'नेपाली भाषा र रुपन्देहीका थारु भाषाको व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा व्यतिरेकी अध्ययन', *स्नातकोत्तर शोधपत्र*, शिक्षाशात्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि.कीर्तिपुर ।
- उप्रेती, मन्जु (२०५५), 'नेपाली भाषा र राजवंशी भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन', *स्नातकोत्तर शोधपत्र*, शिक्षाशात्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
- काफ्ले, चुडामणि र काफ्ले विश्वराज (२०६५), नेपाली व्याकरण रचना र अभ्यास, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (२०६८), राष्ट्रिय जनगणना प्रतिवेदन, काठमाडौं : राष्ट्रिय योजना आयोग ।
- खुड्छा, गोपाल र अन्य (२०७४), 'मुगा राई भाषा पहिलो भाग १', धनकुटा : दिव्यज्योति छापाखाना ।
- जोशी, खगराज (२०५७), 'डोटेली भाषिका र नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक काटिको तुलनात्मक अध्ययन', *स्नातकोत्तर शोधपत्र*, शिक्षाशात्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
- नेपाल संविधान (२०७२), काठमाडौं कानून किताब व्यवस्था समिति ।
- न्यौपाने, टङ्क प्रसाद र अन्य (२०६७), 'सामान्य भाषा विज्ञान', काठमाडौं : सनलाईट पब्लिकेसन ।
- पौडेल, माधव प्रसाद (२०७०), 'नेपाली भाषा शिक्षण', काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- बन्धु, चूडामणि (२०७०), अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- बराल, कृष्णहरि र नेत्र एटम, (२०६६), 'माध्यामिक नेपाली व्याकरण अभिव्यक्ति र अभ्यास', काठमाडौं: तलेजु प्रकाशन ।
- बुढा, लालबहादुर (२०६८), 'डोल्याली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी

विश्लेषण', *स्नातकोत्तर शोधपत्र*, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

भट्टराई, रामप्रसाद (२०७३), 'भाषिक अनुसन्धान विधि परिचय र प्रयोग', काठमाडौं: शुभकामना प्रकाशन ।

राई, अरूणा (२०७१), 'याम्फू भाषाको अध्ययन', *स्नातकोत्तर शोधपत्र*, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि.कीर्तिपुर ।

राई, टीकाराम (२०७३), 'बान्तवा भाषाको अध्ययन', *स्नातकोत्तर शोधपत्र*, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि.कीर्तिपुर ।

राई, दिवा (२०७३), 'बान्तवा भाषा र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन', *स्नातकोत्तर शोधपत्र*, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि.कीर्तिपुर ।

राई, नोवल किशोर र राई रीता (२०६७), 'वान्तावा व्याकरण', ललितपुर : श्रीप्रेस जावलाखेल ।

राई, पदम (२०६९), बान्तवा सचित्र शब्दसङ्ग्रह, काठमाडौं : शब्दधर छापाखाना, बागबजार ।

राई, विना (२०६६), 'बान्तवा भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको व्यतिरेकी अध्ययन', *स्नातकोत्तर शोधपत्र*, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

रावल, लोकराज (२०६२), 'चौधविसे भाषिका र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन', *स्नातकोत्तर शोधपत्र*, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

रोकाय, गोरखबहादुर (२०६६), 'बभाडी भाषिका र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन', *स्नातकोत्तर शोधपत्र*, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि.कीर्तिपुर ।

रौले, महेन्द्र (२०६२), 'बाजुरेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण', *स्नातकोत्तर शोधपत्र*, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि.कीर्तिपुर ।

लामिछाने, यादवप्रकाश (२०७०), 'प्रयोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम', काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।